

ESKİ UYGURCA *arvış* KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE

Hüseyin YILDIZ*

ÖZ

Eski Türkçenin sözcükleri üzerine yapılan çalışmalar bengu taşların ve Eski Uygur metinlerinin keşfinden itibaren ivme kazansa da, günümüze kadar inceleme konusu olmamış ya da incelenirse de sırrı çözülememiş pek çok kelime ve ek bulunmaktadır. Bu tür kelimelere örnek olarak *arvış* < *arva-* kelimeleri, eklere örnek olarak ise fiilden isim yapma işlevinde kullanılan {- (X)ş} eki gösterilebilir. Eski Türkçede düz geniş ünlüyle biten fiillere, fiilden isim yapma eki {- (X)ş} getirilmesi yoluyla oluşturulmuş isimlerde, fiilin son ünlüsünün daralması dikkat çekmektedir: *alka-* ‘övmek, methetmek’ > *alkış* ‘övmek, dua, sena, takdis’; *arka(-ş)-* ‘yardım etmek, arka olmak’ > *arkış* ‘kervan; haberci, elçi’; *busa(-n)-* ‘kederlenmek, üzülme, endişelenmek’ > *busuş* ‘keder, dert, tasa, endişe’; *karga-* ‘kargamak, beddua etmek, küfretmek’ > *kargış* ‘beddua’; *küse-* ‘dilemek, istemek’ > *küstüş* ‘istek, arzu’; *suvsa-* ‘susamak’ > *suvuş* ‘içki, iksir’; *tirkiş* ‘kervan; haberci’ < *tirke-* (?); *ula-* ‘uzatmak, devam etmek, nakletmek, ortaya koymak’ > *uluş* ‘şehir, ülke, devlet’; *üle-* ‘taksim etmek’ > *ülüş* ‘pay, hisse, parça, bölüm’. Eski Uygurcada ‘büyü yapmak, büyü sözleri söylemek, efsunlamak, okuyup üflemek’ anlamlarında kullanılan *arva-(mak)* fiili ile ‘büyü, sihir; kamın söylediği büyü sözleri’ anlamlarında kullanılan *arvaş* / *arvış* kelimeleri de aynı duruma örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmada, bugüne kadar hakkında müstakil olarak durulmayan *arvış* ve *arva-(mak)* kelimelerinin Türk dilinin çeşitli dönemlerindeki art zamanlı ve eş zamanlı kullanımlarının fonetik, morfolojik, semantik ve leksik yönlerden incelenecek; Eski Uygurca *arvış/arvaş* ve *arva-(mak)* kelimelerinin etimolojisi fiilden isim yapan {- (X)ş} ekinin Türk dilindeki kullanımları tüm yönleri dikkate alınarak yapılacak; ayrıca elde edilen bulgular ve Şamanizm, abrakadabra kelimesi ve ‘büyü ile tedavi’ hadisesi gibi folklorik ve kültürel öğelerden hareketle *arvış* ve *arva-(mak)* kelimelerinin kökeni meselesi tartışılacaktır. Ayrıca, *arvış* ve *arva-(mak)* kelimelerinin kökeni, bulgular, şamanizm, *abrakadabra* ve magic büyü ile tedaviye dayalı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, *arvış*, Şamanizm, *abrakadabra*, etimoloji

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turkbilimci@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8055-7946>

ON ETYMOLOGY OF THE WORD *arvış* IN OLD UIGHUR

ABSTRACT

Studies on the vocabulary of Old Turkic have increased since the discovery of runic inscriptions and Old Uighur texts. However, there are many words and annexes that have not been analyzed or solved until today. Examples of such words and suffixes are *arvış* < *arva-* words and {-X}ŝ suffix derived from verbs. In Old Turkic, when they are added the AA suffix to the verbs ending with the open-unrounded vowels, the last vowels of verbs turns into unrounded vowels: *alka-* ‘praise, extoll’ > *alkış* ‘praising, prayer, praise, sanctification’; *arka(-ŝ)-* ‘help, assist’ > *arkış* ‘caravan; courier; messenger’; *busa(-n)-* ‘regret, grieve, sorrow’ > *busuş* ‘sadness, sorrow, grief’; *karga-* ‘anathemize, beshrew’ > *kargış* ‘imprecation, curse’; *küŝe-* ‘wish, intreat’ > *küşüş* ‘claim, wish’; *suvsa-* ‘be thirsty’ > *suvsuŝ* ‘drink, elixir’; *tirkiş* ‘caravan; courier’ < *tirke-* (?); *ula-* ‘prolong, continue’ > *uluş* ‘city, country, state’; *üle-* ‘split up’ > *ülüş* ‘lot, share, part’. The verb of *arva-* used in ‘witch, do magic, say magic’ meanings and the word of *arvış* used ‘magic, spell, magical words’ meanings in Old Uighur are samples for this problem. In this study, the etymology of *arvış* and *arva-(mak)* words, which have not yet been discussed in detail, will be made. Firstly, the phonetic, morphological, semantic and lexical aspects of the diachronic and synchronic use in various periods of Turkic language will be examined. The etymology of *arvış* / *arvaş* and *arva-(mak)* words in Old Uighur will be examined by taking into account all aspects of the use of {-X}ŝ suffix in the Turkish language. Furthermore, the origin of *arvış* and *arva-(mak)* words will be discussed based on the findings, *shamanism*, *abracadabra* and ‘treatment with magic’.

Keywords: Old Uighur, *arvış*, shamanism, abracadabra, etymology

Kara Kam elig açar teŝrike
Kara Kam tilin açar teŝrike
Kara Kam köŝül açar teŝrike
Elig açar tilin açar ayur
Kara Kam yirke subka ayur

Ercilasun 1996: 49-54

1. Giriş

Eski Türkçenin söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar bengü taşların ve Eski Uygur metinlerinin keşfinden itibaren ivme kazansa da, günümüze kadar inceleme konusu olmamiŝ ya da incelense bile sırrı çözülememiş pek çok kelime ve ek bulunmaktadır. Bu tür kelimeler arasında yer alan *arvış* kelimesi ve onun kökü olduğu düşünölen *arva-* fiilinin etimolojisi hakkında da bugüne kadar herhangi bir çalıŝmaya rastlanmamaktadır. Bu çalışmada *arvış* kelimesi fonetik, morfolojik ve leksik ölçütlerin yanısıra halkbilimi ve kültöbilimi verilerinden hareketle ele alınarak; kelimenin kökeni hakkında yeni bir teklifte bulunulacaktır.

2. Etimoloji Denemeleri

Eski Uyğurca *arviş* ve *arva-* kelimesinin kökeni ile ilgili olarak literatürde etimolojik bir açıklama yapılmazken kelimeyle ilgili dil ilişkileri esasında farklı görüşlere rastlanabilmektedir. EDPT’de kelimenin kökeniyle ilgili bir yorumda bulunulmazken; SGTY, VEWT, EDAL ve WOT’ta kelimenin Türkçeden Macarcaya *orvos* şeklinde geçtiğine ve Fince *arpa* kelimesiyle ilgisine değinilmektedir.

Tablo 1. Kaynaklarda *arva-* ve *arviş* Kelimelerinin Kökenine Yönelik Görüşler

KAYNAK	AÇIKLAMA
SGTY 614-616	* arva- ‘колдовать, заклинать, заволаживать’ → Сопоставления: монг. <i>ab</i> ‘волшебство’, ‘колдовство’, ‘чары’; фин. <i>arpa</i> ‘инструмент для гадания’, ‘жребий’; венг. <i>orvos</i> ‘врач’ < тюрк. <i>arbay-čy</i> ‘колдун’, ‘маг’.
EDAL 313-314	PA -ārV ¹ ‘witchcraft, craft’ → PMT * ar- ‘1. to make, work, construct, 2. to come to one’s senses, 3. to cause fear (of an evil ghost), to appear in one’s imagination, 4. shape, form, 5. evil spirit’; PM * arga ‘way, method’; PT * ar- ‘1. to make magic, cast spells; 2. to deceive’ <i>krş</i> . Eurasianic *[a]rbV → PU arpa ² ‘prediction, sorcery, lot’ → Finnish <i>arpa</i> , Estonian <i>arp</i> , Saam (Lapp) <i>vuorbbe</i> (N), Hungarian <i>orvos</i> , Liv. <i>arbi</i> .

¹ PA **-ārV** ‘witchcraft, craft’ → PMT ***ar-** ‘1. to make, work, construct, 2. to come to one’s senses, 3. to cause fear (of an evil ghost), to appear in one’s imagination, 4. shape, form, 5. evil spirit’ [Evk. *arit-* 3, *arū-* 2, *arinka* 5; Evn. *ar-*, *arj-* 3, *ar-* 2, *arjıqo* 5; Neg. *aji* 5; Man. *ara-* 1, *arbut* 4, *ari* 5; SMan. *arəvən*, *arəvun* ‘appearance, form’; Nan. *arj* 5]; PM ***arga** ‘way, method’ [MMong. *arqa*, *aryā*, *arγa-da-* ‘to deceive’, *arγad-*; WMong. *arγa*; Kh. *arga*; Bur. *arga*; Kalm. *arGə*; Ord. *arGa*; Dag. *arga*, *arehe*; Dong. *raG*; S.-Yugh. *arag*; Mongr. *arGa*]; PT ***ar-** ‘1. to make magic, cast spells; 2. to deceive’ [OTürk. *ar-* 2, *arviš* ‘magic’; Karakh. *ar-* 1, *arva-* 1; Tur. *arpay* ‘magic’ (dial.); Turkm. *arvax* dial. ‘evil spirit’; MTürk. *arba-* 1; Uzb. *avra-* 1, 2; Uygh. *a(r)ba-* 1; Tat. *arbi-* 1 (Sib., KCTT 103); Bashk. *arba-* 1; Kirgh. *arba-* 1, 2; Kaz. *arba-* 1, 2; KKalp. *arba-* 1, 2; SUygh. *arva-* 1; Khak. *arba-* 1; Shr. *arba-* 1, *arbiš* ‘magic’; Oyr. *arba-n-* ‘to scold’; Yak. *arbā-* 1 ‘to praise for magic purposes’] (EDAL 313-314). | Eurasianic *[**a**]rbV *krş*. PU **arpa** ‘prediction, sorcery, lot’ → Finnish *arpa* (gen. *arvan*) ‘Wahrsagungsgesetz, Schlagrute, Los; Botschaft, Aufgebot des Volks’, *arpa-mies* ‘Weissager’, *arpo-* ‘um etwas lösen, das Los ziehen’, *arpele-* ‘lösen, vorhersagen’; Estonian *arp* (gen. *arbu*, *arbi*) ‘Los, Zauberei’, *varp* (gen. *varbi*) ‘Zauber, Verhexung’; Saam (Lapp) *vuorbbe* (N), ‘sors secunda, fortuna; anulus oricalchi, in membranam tympani magici’, *vuor’be -rb-* (N) ‘each of the two or more pieces of wood, stones etc., used by persons who are going to cast lots; lot; destiny’, *vuor’pē* (L) ‘Glück, Los, Geschick, Schicksal’, *viirpe* (T) ‘Los’; Hungarian *orvos* (dial. *óros*, *órvas*, *órvos*, *urus*) ‘Arzt; dial. Arznei; Zauberer, Hexenmeister’ (SRR).

² Eurasianic *[**a**]rbV *krş*. PU **arpa** ‘prediction, sorcery, lot’ → Finnish *arpa* (gen. *arvan*) ‘Wahrsagungsgesetz, Schlagrute, Los; Botschaft, Aufgebot des Volks’, *arpa-mies* ‘Weissager’, *arpo-* ‘um etwas lösen, das Los ziehen’, *arpele-* ‘lösen, vorhersagen’; Estonian *arp* (gen. *arbu*, *arbi*) ‘Los, Zauberei’, *varp* (gen. *varbi*) ‘Zauber, Verhexung’; Saam (Lapp) *vuorbbe* (N), ‘sors secunda, fortuna; anulus oricalchi, in membranam tympani magici’, *vuor’be -rb-* (N) ‘each of the two or more pieces of wood, stones etc., used by persons who are going to cast lots; lot; destiny’, *vuor’pē* (L) ‘Glück, Los, Geschick, Schicksal’, *viirpe* (T) ‘Los’; Hungarian *orvos* (dial. *óros*, *órvas*, *órvos*, *urus*) ‘Arzt; dial. Arznei; Zauberer, Hexenmeister’; Liv. *arbi* ‘Hexe’ (SRR).

EDPT 199-200	arva- ³ ‘to make magic, cast spells’ > arval- Pass. f. of <i>arva-</i> ; arvaš- Co-op. f. of <i>arva-</i> ; ‘to say spells together’; arviš Dev. N. fr. <i>arva-</i> ; ‘a magic spell, or charm’; used to translate Sanskrit <i>dhāraṇī</i> . Became a l-w. in Mong. as <i>arbis/arvis</i> ; <i>arwišči</i> ‘Zauberer’
WOT 656	ORVOS ⁴ [orvoš] ‘physician’ [1131] ? PN <i>Vrof</i> [uroš], 1211 ? PN <i>vruus</i> [urvuš], p1372/c1448 <i>vruufoš</i> [urvušok], p1416/1450 <i>vruos</i> [urvoš] <i>orvoš</i> < * <i>urvoš</i> < * <i>urvoči</i> ← WOT * <i>orwuči</i> < * <i>arwuči</i> < * <i>arwilčči</i> EOT <i>arvišči</i> ‘spell-binder, sorcerer’ < <i>arviš</i> ‘a magic spell’ < * <i>arva-</i> ‘to make magic, to cast spells’. Of debated T origin.
VEWT 24	čag. Usw. <i>arba</i> ⁵ ‘hexen, bezaubern, wahrsagen, besprechen (Krankheiten)’, mtü. <i>arva</i> , jak. <i>arbā</i> , čag.

³ **arva-** ‘to make magic, cast spells’ → Survives, generally as *arba-* in some NE languages; SE Türki; NC Kır., Kzx., and as *avra-* in SC Uzb. Xak. x1 *ka:m arviš* (later misvocalized *arvaš* in the MS.) *arva:di*: raqāl-kāhin ruqya ‘the sorcerer cast a spell’ *Kaš. I* 283 (*arva:r*, *arva:ma:k*): Čag. xv ff. *arba-* afsün kardan ‘to make magic’ San. 34v. 23. | D **arval-** Hap. leg.; Pass. f. of *arva-*. Xak. x1 *arviš arvaldi*: ruqiyati’l-ruqya ‘the spell was cast’ *Kaš. I* 249 (*arvalur*, *arvalma:k*; *arviš* mis-spelt *arkış*) | D **arvaš-** Co-op. f. of *arva-*; ‘to say spells together’ PT **ab+*(*urā-* etc.); but this and the treatment of the whole word family, including OJpn *FaFuri* ‘priest’, call for so many hypotheses that I shall not follow them. Severtjan (1974-1980/1: 169) has already suggested the idea of seeing a metathetic form in *arva-*, and thus tying it to *ab*, while Röhrborn (1977-1998/3: 216) noted this with some hesitation. The word’s connection to Late Saka *arva* < *aruwa* ‘medicine’ (Bailey 1979: 8) is dubious, because the Saka word is isolated. The link between *arba-* and the verb *ar-* ‘to deceive, to trick’, mentioned by Röhrborn (1977-1998/3: 169) after Bang, is morphologically unclear (WOT 657-658). The basic noun of the Turkic etymon for the Hungarian word *arviš* has a so-called dominant suff -Xš (Erdal 1991: 262, 271). *arviš* denotes both the activity and the means of *arva-*, i.e. the magic formula. On further data, see Röhrborn (1977-1998/3: 217-218). The immediate Turkic etymon for the Hungarian word may be a der **arvilč+či*, which was formed with the nomen actoris suff +čI fr WOT **arvilč*. On EOT **arvišči*, see Erdal (1991: 115), who listed about ten OT examples with the ending -Xš+čI. The semantic change ‘spell-binder, sorcerer, magician’ > ‘physician’ is well-known in other lgs as well (see American Eng *medicine man*). For an EOT **arvišči*, we would expect **arwilčči* in WOT and with the loss of the unstable /l/ and through simplification we would arrive at **arwičči*. I have to mention that it is also possible that the /šč/ > /šš/ change took place before the /š/ > /lč/ change.

⁴ The Turkic etymon for the Hungarian word is a der fr *arva-* ‘to make magic, cast spells’ (see Clauson 1972: 199; Severtjan 1974-1980/1: 168-170; Röhrborn 1977-1998/3: 216). This verb is attested as of the OT period, but both it and its ders are limited to the NW, SE and NE branches of the contemporary Turkic lgs. Uzb contains a metathetic form. The proposal that OT *arva-* (< PT *arba-*) may go back to an old nominal stem **hab* ‘magic’ seems unlikely. Poppe (1960: 43) suggested comparing Mo *ab* ‘witchcraft, sorcery’, MMO *hab* < **pap* with *Y ap* ‘Hexerei’. But *Y ap* is a Mo lw. According to Stachowski (1999: 22), *Y arba-* evolved fr *ap* through PT **ab+*(*urā-* etc.), but this and the treatment of the whole word family, including OJpn *FaFuri* ‘priest’, call for so many hypotheses that I shall not follow them. Severtjan (1974-1980/1: 169) has already suggested the idea of seeing a metathetic form in *arva-*, and thus tying it to *ab*, while Röhrborn (1977-1998/3: 216) noted this with some hesitation. The word’s connection to Late Saka *arva* < *aruwa* ‘medicine’ (Bailey 1979: 8) is dubious, because the Saka word is isolated. The link between *arba-* and the verb *ar-* ‘to deceive, to trick’, mentioned by Röhrborn (1977-1998/3: 169) after Bang, is morphologically unclear (WOT 657-658). The basic noun of the Turkic etymon for the Hungarian word *arviš* has a so-called dominant suff -Xš (Erdal 1991: 262, 271). *arviš* denotes both the activity and the means of *arva-*, i.e. the magic formula. On further data, see Röhrborn (1977-1998/3: 217-218). The immediate Turkic etymon for the Hungarian word may be a der **arvilč+či*, which was formed with the nomen actoris suff +čI fr WOT **arvilč*. On EOT **arvišči*, see Erdal (1991: 115), who listed about ten OT examples with the ending -Xš+čI. The semantic change ‘spell-binder, sorcerer, magician’ > ‘physician’ is well-known in other lgs as well (see American Eng *medicine man*). For an EOT **arvišči*, we would expect **arwilčči* in WOT and with the loss of the unstable /l/ and through simplification we would arrive at **arwičči*. I have to mention that it is also possible that the /šč/ > /šš/ change took place before the /š/ > /lč/ change.

⁵ čag. Usw. *arba* ‘hexen, bezaubern, wahrsagen, besprechen (Krankheiten)’, (čag.) ‘Märchen erzählen’, (kzk.) ‘überreden, schmeicheln’, (tel.) ‘zanken, schelten’, mtü. *arva* ‘Zaubersprüche murmeln’, s-ug. *arva* ‘колдовать’, jak. *arbā* ‘отказывать по какому либо случаю злым духам скотину’; čag. *arba-γ* ‘Lüge, Betrug, List, Besprechung, Hexerei’; čag. *arbaγ-žy*, bar. *arbaγzy* ‘Hexenmeister, Zauberer’, l-n. *aiva-k-ši*, *avak-či* ‘музыкант’ (с бубном) на шаманской церемонии; uig. (Gab.) *arwyš* ‘Zauberformel, Zauber’ (> ung. *orvos* ‘Arzt’), mtü. *arwyš arva-l-dy* ‘der Zauberspruch wurde gemurmelt’, tel. *arbyš* ‘Murren, Zauberei’; šor. *orba* ‘der Schlägel, mit dem der Schamane seine Trommel schlägt’, sag. *orby*, oir. Tel. *orbū*, oir. *orbū* id. | ~ finn. (UAW 6) *arpa* ‘Los’ (VEWT 24).

	<i>arba-γ</i> ; uig. (Gab.) <i>arwys̄</i> (> ung. <i>orvos</i>), tel. <i>arbyš</i> , šor. <i>orba</i> , sag. <i>orby</i> , oir. Tel. <i>orbū</i> , oir. <i>ōrbū</i> id. ~ finn. <i>arpa</i> 'Los'.
Clark 1980: 41	Tü. <i>arbiš/arviš</i> 'magic charm, spell' → Mo. <i>arbis</i> 'knowledge'
Haenisch 1939: 8	Türk. > MMong. <i>arba-</i> 'to put spells'
Róna-Tas 1982: 77	Tü. <i>arviš</i> ⁶ 'magic formula' → Mo. <i>arbis</i>

3. Türk Dilinde 'büyü' Kavramıyla İlgili Sözcükler

Eski Uygurca *arva-* ve *arviš* kelimelerinin Türk dilindeki görünümüne bakıldığında Sibirya'dan Anadolu'ya pek çok lehçe ve ağızda çeşitli kökteş varyantlara ulaşılmaktadır. Bu varyantlar bu bölümde iki gruba ayrılarak incelenecektir.

3.1. Fiiller

Türk dilinde 'büyü' kavram alanında kullanılan fiiller arasında /aB/ veya /ar/ ses grubuyla başlayan dört fiil tespit edilmiştir: *arva-*, *arbita-*, *apta-*, *avut-*. Bu fiillerden ilk ikisi köken bakımından diğer ikisine nazaran daha yakındır.

3.1.1. *arva-*(mak)

Eski Uygurcada *arva-* fiili beş yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların dördü *Altun Yaruk*, biri de *Dışastvustık* metninde geçmekte olup üç farklı forma sahiptir: *arva-sun*, *arva-p*, *arva-sarlar*.

Tablo 2. Eski Uygurcada *arva-* Kelimesinin Kullanımları

[AY.K 266: 476/14] ... <i>bo ot-</i> [AY.K 266: 476/15] <i>-larıg tüz üliš kılıp puš yultuzka</i> [AY.K 266: 476/16] <i>sokup lalap bo d(a)r(a)nı üze ol lalamıš ot-</i> [AY.K 266: 476/17] <i>-ug sekiz kata arvasun d(a)r(a)nısı bo erür ...</i> [AY.Çt 136: 414] ... <i>bo ot-</i> [AY.Çt 136: 415] <i>-larıg tüz üliš kılıp puš yultuzka</i> [AY.Çt 136: 416] <i>sokup lalap bo d(a)r(a)nı üze ol lalamıš ot-</i> [AY.Çt 136: 417] <i>-ug sekiz kata arvasun d(a)r(a)nısı bo erür ...</i>
[AY.K 267: 478/22] <i>antada basa bo et'öz küzetgülik d(a)r(a)nı</i> [AY.K 267: 478/23] <i>üze et'özün bir otuz kata</i> [AY.K 267: 478/24] <i>arvasun d(a)r(a)nısı bo erür ...</i> [AY.Çt 141: 471] <i>antada basa bo et'öz küzetgülik d(a)r(a)nı</i> [AY.Çt 141: 472] <i>üze et'özün bir otuz kata</i> [AY.Çt 141: 473] <i>arvasun d(a)r(a)nısı bo erür ...</i>
[AY.K 266: 477/18] <i>ötrü simbagu (?) d(a)r(a)nı üze arıg</i> [AY.K 266: 477/19] <i>suv yok bir otuz kata arvap tört-</i> [AY.K 266: 477/20] <i>-din yingak saçsun ...</i> [AY.Çt 136: 443] <i>ötrü simbagu d(a)r(a)nı tize arıg</i> [AY.Çt 136: 444] <i>suv yok bir otuz kata arvap tört-</i> [AY.Çt 136: 445] <i>-din yingak saçsun ...</i>
[AY.K 266: 478/2] ... :: <i>bo d(a)r(a)nı</i> [AY.K 266: 478/3] <i>üze ot birle</i>

⁶ The Mongolian word which has spread in several Turkic languages (Cf. Rasanen 1969, p. 29) and exists also in Manchu, is of Turkic origin. It is the adoption of the Turkic *aša-* 'to feed' to which had been associated a -*ra* deverbial verb forming suffix marking intensity (Cf. above). In one group of the Turkic loan-words in the Mongolian language the Turkic -*š-* corresponds to -*s-*: Tu. *yemiš* 'fruit' → Mong. *jimis*, Tu. *arviš* 'magic formula' → Mong. *arbis*, Tu. *bišlay* 'cheese' → Mong. *bisalay* (but *bišlay* as well).

kayınturmuş isig [AY.K 266: 478/4] *suvug yüz sekiz kata arvap çopunta* [AY.K 266: 478/5] *kodup törtin yingak bintavır (?)* [AY.K 266: 478/6] *tartıp anta kin timin ol suv* [AY.K 266: 478/7] *içinte kirip arıtı yunsun* || [AY.Çt 141: 451] ... :: *bo d(a)r(a)nı* [AY.Çt 141: 452] *üze ot birle kayınturmuş isig* [AY.Çt 141: 453] *suvug yüz sekiz kata arvap çopunta* [AY.Çt 141: 454] *kodup törtin yınak bintavır* [AY.Çt 141: 455] *tartıp anta kên tēmin ol suv* [AY.Çt 141: 456] *içinte kirip arıtı yunsun ...*

[Diş.Y 99: 777] ... *bo dişastvus-* [Diş.Y 99: 778] *-tik atl(i)g sudur ärdini üzä äng* [Diş.Y 99: 779] *mintin kurug sögütüg arvasar* [Diş.Y 99: 780] **-lar** : ...

Eski Uygurca *arva-* kelimesinin tarihî (Karahanlı, Çağatay) ve çağdaş (Hakas, Teleüt, Şor, Sarı Uygur, Başkurt, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Yeni Uygur ve Yakut) Türk lehçelerinde izlerine rastlanabilmektedir. Kelimenin Karahanlıca ve Sarı Uygurca hariç tespit edilen diğer tüm Türk lehçelerinde /b/ sesiyle gösterilmesi – *bu lehçelerden bazılarının, özellikle de Sibiryâ’daki Türk lehçelerinin arkaik özellikleri bünyesinde barındırdığı hatırlandığında* – kelimenin asıl biçiminin /b/ sesiyle olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 3. Türk dilinde *arva-* kelimesi ve türevleri

KELİME	KULLANIM ALANI
arba-	EÜy. <i>arva-</i> ‘büyü sözleri söylemek, efsunlamak’ AY.Çt 221, ‘zaubern’ BT-V 76, Dış.Y 152, ‘okuyup üflemek’ Dış.K 164, ‘büyülemek’ MUS 77, ‘sihir yapmak, büyü yapmak’ ETF 84 □ ARVA- ‘творить (~проиеносить) заклинания; заклинать: <i>qam arvaš arvadī</i> шаман творил (~приносил) заклинания; <i>şekiz qata arvasun</i> пусть он сотворит заклинания восемь раз’ DTS 58; ‘besprechen // okuyup üflemek’ UWV 83 ⁷ , Ay.K 386, OTWF 856 ▪ Krh. <i>arwa</i> - ⁸ ‘(kam) büyüülü sözler söylemek’ DLT 558; Çağ. <i>arba-</i> SC 34; Tel. <i>arba-</i> ‘büyü yapmak’ TAS 6; Şor. <i>arba-</i> ‘büyü yapmak, büyülemek, fala bakarak geleceği okumak’ ŞS 7; Hak. <i>arba-</i> ‘büyücülük yapmak, büyülemek; şaman tefini ısıtmak; lanet okumak, beddua etmek; aforoz etmek’ ÖHTS 47; ‘(şaman töreni öncesi) tefi ateş üzerinde ısıtmak; <i>esk.</i> büyüücülük yapmak, büyü yapmak, üfürükçülük yapmak; lanet okumak, ilenmek; aforoz etmek’ HTS 47; SUy. <i>arva-</i> YCU 16; Bşk. <i>arba-</i> ‘büyü yapmak, sihir yapmak’ BTS 36; Kzk. <i>arba-</i> ‘to entice, deceive, lure; hypnotize; to persuade, convince’ KED 24, ‘büyülemek, efsunlamak’ KzTS 49; Kklp. <i>arba-</i> ‘завораживать, заколдовывать;

⁷ **arva-** (*RV¹-) < sicher zu tschag. usw. *arba-* “zaubern”; dies vielleicht mit SEVORTJAN (I 169 m.) als metathetische Form von **abra-* zu erklären und mit jak. *ap*, mo. *ab* “Zauberei” zusammenzubringen. RASÄNEN (EtyWb) 21 a, 24 a) sieht hier offenbar keinen Zusammenhang. Var.: *RV- (m) BT V 574 Anm. *arin-* in Tiş 32 u. 3 Lesefehler für *arva-* (*RV¹-). Verb: mit Akk. (etw.) und *üzä* (mit Dhāranī usw. .): “besprechen // okuyup üflemek”: *bo d(a)rni üzä ot birlä kayınturmuş isig suvug yüz säkiz kata a.-p ...* “[er soll] mit dieser Dhāranī das warme Wasser, das mit [Duft-] Kräutern gekocht worden ist, 108mal besprechen ...!” (u. Ä) Suv 478:4, :24, 476:17, 477: 19; Tiş 32 u. 3 (korrigiere Text und Übers.!). *idok ulug y(ar)lıkančüci [köñül atılg darni nomug]* (erg. Besser: *nom üzä?*) *yeti kata a.-p ...* “mit (?) dem Dhāranī -Sūtra namens ‘Heilige, große Barmherzigkeit’ siebenmal besprechen...” ZiemeSingqu 771 u (UWV 83).

⁸ (*arwa-*) *ka.m arwaş arvadī* kam büyüülü sözler söyledi. *arwa.r*, *arwa.ma.k*. DLT 144/125.

	заклинать' KkRS 48; Krg. <i>arba-</i> 'büyü yapmak, sihir yapmak' KS 41; YUy. <i>arbakmak</i> 'ısırlıkların iyileşmesi ya da havaların güzel olması için büyülü sözler söylemek' KYS 38, Yak. <i>arbā-</i> 'отказывать по какому либо случаю духанъ скотину три участии шамана; о шаманѣ; напрасно (ложно) хвалить, преувеличивать' SYY 139
arbal-	Krh. <i>arwal-</i> ⁹ 'büyülü sözler söylenmek' DLT 558; Bşk. <i>arbal-</i> 'büyü ve sihir ile kontrolü altına alınmak, büyülemek' BTS 36 □ ARVAL- <i>српад. om arva-: arqiš (arviš ?) arvaldi</i> заклинание было сотворено DTS 58
arbala- 10	EUy. <i>arbala-</i> 'ворожить, колдовать' USp 262 ¹¹ , <i>arbala-</i> 'büyülemek, sihirlemek' EUTS 12
arbaş-	Krh. <i>arwaš-</i> ¹² 'kâhinler (kamlar) birtakım sözler mırıldanarak büyülü dualar etmek, cin çarpmasını tedavi ederken büyülü sözler söylemek' DLT 558-559; Krg. <i>arbaş-</i> 'karşılıklıca büyü yapmak, sihir yapmak' KS 42; YUy. <i>arbaşmak</i> 'bir hastalığın zannedilen nedenlerine karşı büyülü sözler söylemek, birlikte büyülü sözler söylemek' KYS 38 □ ARVAŠ- 'совм. От <i>arva-: qamlar qamuy arwašdi</i> шаманы все вместе приносили заклинания' DTS 58
arban-	Hak. <i>arban-</i> 'büyücülük yapmak; (kendisine) büyü yapılmak, okunmak' ÖHTS 48, 'büyülenmek, okunmak' HTS 47
arbat-	Hak. <i>arbat-</i> 'büyü yaptırmak; aforoz edilmek' ÖHTS 48; Bşk. <i>arbat-</i> 'büyü, sihir yaptırmak' BTS 36; YUy. <i>arbatmak</i> 'büyü yaptırmak (yaraları vb.ni tedavi etmek amacıyla)' KYS 38

3.1.2. arbita-

Türk dilinde *arbita-* fiili Hakasçada karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin isim türevi *arbit* şeklinde olduğuna göre (bkz. 3.2.3) kanaatimizce *arbit+a-* veya *arbit+ta-* > *arbita-* şekillerinde yapılanmış olmalıdır.

Tablo 4. Hakasça *arbita-* Fiili

KELİME	KULLANIM ALANI
arbita-	Hak. <i>arbita-</i> 'mucizevi bir şekilde içine koymak, sığdırmak' HTS 47
arbitta-	Hak. <i>arbitta-</i> 'sihir yapmak, büyü yapmak, büyülemek' ÖHTS 48

3.1.3. apta-

Türk dilinde *apta-* fiiline Hakasçada rastlanmaktadır (kelimenin Moğolcayla ilgisi için bkz. 6).

⁹ (arwal-) *arwiš arwaldi* büyülü sözler söylendi. arwalur, arwalma.k. DLT 130/114.

¹⁰ Kelime *arba-g+la-* > *arbağla-* > *arbāla-* > *arbala-* şeklinde bir gelişmenin neticesinde oluşmuş olabilir.

¹¹ Çalışmanın dizininde *arbala-* şeklinde geçen kelime metinde *arpala-p* şeklinde transkripsiyonlanmıştır: Hā jēn arpalap aṭṭṭāṭṭā jākyñ kalqyl! (USp. 67: 46).

¹² (arwaš-) *ka.mla.r kamug arwašdi* kâhinler birtakım sözler mırıldandılar (büyülü dualar ettiler) Cin çarpmasını tedavi sırasında söyledikleri şeyler için de aynı fiil kullanılır. Arwašur, arwašma.k. DLT 125/110.

Tablo 5. Hakasça apta- Fiili

KELİME	KULLANIM ALANI
apta-	Hak. <i>apta-</i> ‘büyüyle kendine bağlamak, sihir yapmak; hipnoz etmek’ ÖHTS 46

3.1.4. avut-

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Mukaddimetü'l-Edeb*'te ‘büyülemek’ anlamında *avut-* fiili geçmektedir.

Tablo 6. Mukaddimetü'l-Edeb'te avut- Fiili

KELİME	KULLANIM ALANI
avut-	Hrzm. <i>avut-</i> ‘büyülemek’ (ME 94) → [ME/73-5] <i>tanrı tevizlerini</i> [ME/73-6] <i>aldadı anı, avutdı anı erksiz kaldı aña narh belgürtti ...</i>

3.2. İsimler

Türk dilinde ‘büyü’ kavram alanında kullanılan isimler arasında /aB/ veya /ar/ ses grubuyla başlayan beş kelime tespit edilmiştir: *arvış*, *arbağ*, *arbit*, *aptağ*, *avış*. Bu kelimelerden ilk üçü köken bakımından diğer ikisine nazaran daha yakındır.

3.2.1. arvış

Eski Uygurcada *arvış* kelimesi 28 yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların 20'si *Sekiz Yükme*k, üçü *Altun Yaruk*, ikisi UM.S, biri *Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tattvārthā*, biri *Dasakarmapathavadanamala* ve biri de *Dişastvustık* metinlerinde geçmekte olup altı farklı forma sahiptir: *arvış*, *arvış+ımızni*, *arvış+ın*, *arvış+ıg*, *arvış+nıñ*, *arvış+çı+lar*. Ayrıca *arvış* kelimesi bazı yerlerde *darni arvış* (Örn. → SY.O-I 154: 368-Ia, UM.S 171: 2.2.6.R /1, AY.K 292: 543/16, Diş.Y 68: 346), bazı yerlerde ise *arvış sarvış* (Örn. → Abh.S 360: 2624, UM.S 288: 7.2/216) kelimeleriyle grup oluşturmuştur.

Tablo 7. Eski Uygurcada arvış Kelimesinin Kullanımları

[SY.O-I 94: 27-Ia] <i>säkiz yukmāk arvış</i> [SY.O-I 94: 27-Ib] <i>säkiz yukmāk arvış</i>
[SY.O-I 94: 27-IIc] <i>säkiz törlügin yarumış yaltrimış ...</i>
[SY.O-I 154: 368-Ia] ... <i>amti ymä tngrim yrliqasar tarni arvışimznı ötünälim</i>
[SY.O-I 154: 368-Ib] ... <i>amti ymä tngrim yrliqasar tarni arvış ötün- älim</i>
[SY.O-I 154: 368-IIc] ... <i>amti ymä tngrim yrliqasar darni arvışiy ötünälim ...</i>
[SY.O-I 154: 371-Ia] <i>ärzünlär tngrim --- oltru ol tarni --- arvışin nomladı inčä tip tidilär</i> [SY.O-I 154: 371-Ib] <i>ärzünlär tngrim --- ötrü ol tarni tigmä arvışiy nomladılar inčä tip tidilär</i> [SY.O-I 154: 371-IIc] <i>ärzünlär tngrim tip ötrü --- darni --- arvışin nomladılar inčä tip tidilär</i> [SY.O-I 154: 371-IId] <i>ärzünlär tngrim tip ötrü --- drni --- arvışin nomladılar inčä tip tidilär</i>
[SY.O-I 155: 372-Ia] ... <i>tngrim bo --- arvış</i> [SY.O-I 155: 373-Ia] <i>küci ärdämi ärtüngü uluy titir kim ---</i> [SY.O-I 155: 372-Ib] ... <i>tngrim bo --- arvış</i> [SY.O-I 155: 373-Ib] <i>küci ärdämi ärtüngü uluy titir kim ---</i> [SY.O-I 155: 372-IIc] ... <i>tngrim bo darni arvış</i> [SY.O-I 155: 373-IIc] <i>küci ädrämi ärtüngü uluy titir kim -</i>

-- [SY.O-I 155: 372-IIId] ... *tngrim bo drni arvišning* [SY.O-I 155: 373-IIId] *küci ädrämi ärtüngü uluy titir kim ---*

[SY.O-I 155: 373-Ia] ... --- *anıy qilinçlylar --- bo nomuy* [SY.O-I 155: 374-Ia] **arvišy** *nomlayli nomçiy örlätgäli saqinç saqinsar bo --- arvišy sözläzün* [SY.O-I 155: 373-Ib] ... *qayu ayıy qilinçly tınlylar bo nomuy* [SY.O-I 155: 374-Ia] **arvišiy** --- *sözläzün* [SY.O-I 155: 373-IIc] ... *qayu ayıy qilinçliy tınlylar bo nomuy* [SY.O-I 155: 374-Ia] --- *nomladaçi nomçiy örlätgäli --- saqinsar bo darni arvišy sözläzün* [SY.O-I 155: 373-IIId] ... *qayu ayıy qilinçliy tınlylar bo nomuy* [SY.O-I 155: 374-Ia] --- *nomladaçi nomçiy örlätgäli --- saqinsar bo drni arvišiy sösläzünlär*

[SY.O-I 172: 465-Ia] ... *bügülüg arviš* [SY.O-I 172: 466-Ia] *nom bitig bir tägzinç nmo but nmo drn nmo sng* [SY.O-I 172: 465-Ib] ... *bügülüg arviš* [SY.O-I 172: 466-Ib] *nom bitig bir tägzinç namo but namo drn namo sng* [SY.O-I 172: 465-IIc] *Iduq* [SY.O-I 172: 466-IIc] *nom bitig bir tägzinç [] namo sang ...*

[SY.O-I 196: PL205-22] (...) [] *töz darni ar-* [SY.O-I 196: PL205-23] *-višiy s/] uqitur : : arviš* [SY.O-I 196: PL205-24] *-i bo ärür tip timäk üzä : uyrayuy* [SY.O-I 196: PL205-25] **darni arvišiy** *körgitür : : 'kny 'kyny* [SY.O-I 196: PL205-26] *'pyl' : m'nky m'nt'ly sw'x' : tip* [SY.O-I 196: PL205-27] *timäk üzä qlti bo darni arviš* [SY.O-I 196: PL205-28] **-ning** *uzık vyančan üzäki adaqin* [SY.O-I 196: PL205-29] *körgitür : : ymä bo darni arviš ärsär ...*

[SY.O-I 195: PL205-4] ... *alqu bodistv-lar* [SY.O-I 195: PL205-5] *kntü-läri ötünmiş darni arviš küč-* [SY.O-I 195: PL205-6] *-intä ötrü bo yirtinçüdäki tınly* [SY.O-I 195: PL205-7] *-lar : ...*

[SY.O-II 122: 133-5] ... *ol darni kücingä bo y/* [SY.O-II 122: 133-6] *] asiy / tusu q/* [SY.O-II 122: 133-7] *] ayırlayur tınly-lar []* [SY.O-II 122: 133-8] *] yrliqasar darni arviš []* [SY.O-II 122: 134-1] *ötüg ötuntilər tngrim []* [SY.O-II 122: 134-2] *boşyüt küçlüg darni bult/* [SY.O-II 122: 134-3] *qamay tınly-lar-qa ärtüngü []* [SY.O-II 122: 135-1] *küçlüg []* [SY.O-II 122: 135-2] *ärtüngü üküš []* [SY.O-II 122: 135-3] *tınly-larıy küf []* [SY.O-II 122: 135-4] **darni arviš** [] [SY.O-II 122: 135-5] *ayırlayur tınly []* [SY.O-II 122: 135-6] *-tın kitzün* [SY.O-II 123: 136-1] *] törlüg a/ []* [SY.O-II 123: 136-2] *] tip : ...*

[SY.O-II 72: 38-1/5] ... *nom ülüšin []* [SY.O-II 72: 38-1/6] *-lig yaratıylyıy iş []* [SY.O-II 72: 38-1/7] *ang ašnu bo nom []* [SY.O-II 72: 38-1/8] *topraq / qaza []* [SY.O-II 72: 38-2/1] *Jr ayayur [] tınly-larıy []* [SY.O-II 72: 38-2/2] *] -tın kitzün-lär adasız tudasızın / ärzün-l/ []* [SY.O-II 73: 38-2/3] *] arviš-in* *nomlatı-lar inçä tip titi-lär* [SY.O-II 73: 38-2/4] *] ččč tngrim bo drni arviš-ning / küci []* [SY.O-II 73: 38-2/5] *] ayıy qilinçliy tınly-lar bo nomuy/ ččč []* [SY.O-II 73: 38-2/6] *] ččč ol yavlaq yäk []* [SY.O-II 73: 38-2/7] *] ödün alqinçsiz []* [SY.O-II 73: 38-2/8] ... [SY.O-II 73: 39-1] *] başlamış []* [SY.O-II 73: 39-2] *] yingaq []* [SY.O-II 73: 39-3] *] singar []* [SY.O-II 73: 39-4] *] qapıy qutuy oot []* [SY.O-II 73: 39-5] *] yilqi-qa at-liq kiši []* [SY.O-II 73: 39-6] *] -miş yaratmış krgäk : ...*

[SY.O-II 123: 136-2] ... *ötrü []* [SY.O-II 123: 136-3] *] kani abif []* [SY.O-II 123: 136-4] *] küci ad/ []* [SY.O-II 123: 136-5] *] y-lar bo n/ []* [SY.O-II 123: 136-6] **arviš-**

ıy [[SY.O-II 123: 137-1]] ... [[SY.O-II 123: 137-2]] *vlaq yäk iç* [[SY.O-II 123: 137-3]] *ali / ıyaç* [[SY.O-II 123: 138-1]] *quruy-ın* [[SY.O-II 123: 138-2]] *ji yrayur üf* [[SY.O-II 123: 138-3]] *trımıš tip* [[SY.O-II 123: 138-4]] *ärüši / bolup* [[SY.O-II 123: 138-5]] *bo nom ärdini* [[SY.O-II 123: 138-6]] *-trımıš tip* [[SY.O-II 123: 138-7]] *ki köz bil*- ...

[SY.O-II 59: 19-1] *namo but : namo drm : namo sang* [SY.O-II 59: 19-2] *ıngri burxan yrliqamış ıngrili yirli* [SY.O-II 59: 19-3] *säkiz yükmäk yruq bügülüg arviš* [SY.O-II 59: 19-4] *nom bitig bir tägzinç* [SY.O-II 59: 19-5] *baliqta king alqıy ordata ontin singarqı* [SY.O-II 59: 19-6] *burxanlar yirintän kälmiş äriš üküš* [SY.O-II 59: 19-7] *bodisvtlar bo yirdäki tört törlüg quvrayı* [SY.O-II 59: 19-8] *birlä ärür ärti* : ...

[SY.O-II 82: 47-7/2] ... *ötrü darni arvišin* [[SY.O-II 82: 47-7/3] *akni akini abila mangi manta*] [[SY.O-II 82: 47-7/4] *küci ädrämi ärtinü uluy titir*] :

[SY.O-II 180: 223-145] ... *bo nom-uy / nomladaçi nomçıy örlädgäli saqınsar* [SY.O-II 180: 223-146] *bo drni arviš-ıy sösläzün-lär* :

[SY.O-II 78: 43-6/12] *kim qayu ayıy qilinçliy tinly-lar bo nomuy / nomladaçi* [SY.O-II 78: 43-6/13] *nomçıy örlätgäli saqınsar bo darni arviš-ıy sösläzün / ol* [SY.O-II 78: 43-6/14] *yvlaq yäk içgäk-ning başi yiti öngi yarıl yay inçä qiltı ali* [SY.O-II 78: 43-6/15] [] *alqinçesiz ät'öz bodistvornintin / turup ıngri* ...

[SY.O-II 52: 5-14] ... *ol kim ärtmiş / burxanlar nomladılar ıngri* [SY.O-II 52: 5-15] [] *yükmäk arviš nom bitig / ymä* [*Jur mn* [SY.O-II 52: 5-16] *kinki burxanlar* [] *nomlayay* :

[SY.O-II 180: 223-138] ... *kim alqu törlüg ayıy-* [SY.O-II 180: 223-139] *-lar-tin kitzün-lär : adasızın tudasızın* [SY.O-II 180: 223-140] / *ärzün-lär ıngrim tip : ötrü drni arviš-in* [SY.O-II 180: 223-141] *nomladi-lar : inçä tip titi-lär*

[SY.O-II 95: 62-10] ... *oom akani* [[SY.O-II 95: 62-11]] : *ıngrim bo darni arviš-ning* [[SY.O-II 95: 62-12]] *ayıy qilinç-liy tinly-lar* [...

[SY.O-II 78: 43-6/4] *bo nom* [SY.O-II 78: 43-6/5] *bitigig tutar bitiyür oqıyur tinly-larıy küü / küzädü tudumz* [SY.O-II 78: 43-6/6] [] *ymä ıngrim yrliqasar darni arviš-ıy ötünälim / ançulayu ymä* [SY.O-II 78: 43-6/7] [] *tutar oqıyur ayayur ayırlayur tinly-larıy küü / küz-* [SY.O-II 78: 43-6/8] *-ädü turalim* : ...

[UM.S 171: 2.2.6.R /1] [] *lar : darni arviš tutudaç-lar* [] *k* [...

[UM.S 288: 7.2/216] ... : *ençgülüg äsängülüg qılur yertinçü-täki-lärig* :: *söz-[-läp arviš sarviš]* [UM.S 288: 7.2/217] *šlok-uy udi kim* ::

[Abh.S 360: 2624] ... *ašnu* [Abh.S 360: 2625] *ayu bolmiş üçün ken arviš sarviš ot bolur*...

[Diš.Y 68: 346] *ötrü t(ä)ıngri t(ä)[ıngriš]i burhan kün* [Diš.Y 68: 347] *orçutın yıngak bo muntag darni* [Diš.Y 68: 348] *arviš üzä satgıçılarig küyü* [Diš.Y 68: 349] *küzädü y(a)rıkadı* : ...

[AY.K 265: 475/8] ... *agularıg* [AY.K 265: 475/9] *singürteçi arviš küçin vitar adasın* [AY.K 265: 475/10] *tudtaçı yavız tülnüing ayıg tüšin* [AY.K 265: 475/11] *amırtgurtaçı alku ada tudalarıg* [AY.K 265: 475/12] *kiterteçi* ... || [AY.Çt 133: 384] ... : *agularıg* [AY.Çt 133: 385] *siñürdeçi arviš küçin vitar adasın* [AY.Çt 133: 386] *tıdtaçı yavız tülnüing ayıg tüšin* [AY.Çt 133: 387] *amırtgurtaçı alku ada tudalarıg* [AY.Çt 133: 388] *kéterdeçi* : ...

[AY.K 272: 491/14] ... *yilvi* [AY.K 272: 491/15] *b(e)lgürtme arvişig .. kalısız barça-* [AY.K 272: 491/16] *-nı bilmiş siz ...* || [AY.Çt 164: 779] ... :: *yêlvi* [AY.Çt 164: 780] *b(e)lgürtme arvişig kalısız barça-* [AY.Çt 164: 781] *-nı bilmiş siz :: ...*

[AY.K 292: 543/16] *birök kim kayu kişi bo dar(a)mı* [AY.K 292: 543/17] *arvişig boşunsar tutsar* <[sa]kı<n>[sar> (?) söz- [AY.K 292: 543/18] *-leser m(e)n ...*

[Dkm.E 190: 3713] ... *v(ar)unê t(e)ñiri inçe têp* [Dkm.E 190: 3714] *têdi arvişçılar begi tözün kêm(a)rakkt(ê)ya* [Dkm.E 190: 3715] *amtı ç(a)ştanê elig beg közünmez bolup* [Dkm.E 190: 3716] *bartı ...*

Eski Uygurca *arviş* kelimesinin tarihî (Karahanlı, Çağatay) ve çağdaş (Hakas, Teleüt, Şor,) Türk lehçelerinde izlerine rastlanabilmektedir.

Tablo 8. Türk Dilinde *arviş* Kelimesi ve Türevleri

KELİME	KULLANIM ALANI
arbiş	EUy. <i>arviş</i> ‘büyü, sihir’ AY.Çt 221, ‘Zauberformel sihir, büyü’ EUDS 57 ¹³ , ‘a magic spell, or charm’ ¹⁴ EDPT 199, <i>arviş sarviş</i> ‘呪 AN214’ UM.S 350, ‘呪術 2625’ Abh.S 488, <i>arviş, qrvış</i> ‘呪文 / jumon!’, <i>darni arviş</i> ‘ダラニ呪 / darani noroi’ SY.O 234, <i>arviş</i> ‘magische Praktik’ Dış.Y 152, <i>arviş</i> ‘büyü, yüksek manevi kudret’ ÇBH 74; <i>arviş</i> ‘büyü rumuzatı, büyü’ ETG 262, <i>qrviş</i> (<i>arviş</i> ?) ‘Zauberformel (VA 96, <i>tarni a. VA 66, 96, 129</i>)’ Index 466, <i>arviş</i> ‘Zauber’ TT-VI 174, <i>arviş, arvis</i> †, <i>agviş</i> †, <i>asvik</i> † / ”RVYŞ < dev. Nom. von → <i>arva-</i> “besprechen” plus -Xš, <i>arv-iş</i> (OTWF 262, 271) ‘Zauber, Zauberformel, Zaubertext; magisch // büyücülük, büyü formülü, büyü metni; büyülü’ UWV 280-281 ¹⁵ , ARVAŠ заклинание: <i>qam arvaš arvadi</i> шаман сотворил

¹³ Tr. Ø. (*ağ.*) Ø; YUyg. *arviş* OUL 104; Öz. *arvaş* RusÖS 91; SUyg. krş. *arva-* ‘büyücülük yapmak’ Malov 16; Tuv. # *ilbi* ‘büyü’ TuW 182; Hak. *arbiş* ŞS 7; Alt. *arbiş* ‘okuyup üfleme, sihir sözü’ AltRS 27; Yak. #*ap* ‘büyü’ YakRS 43. *arviş* ‘büyü, sihir’. *arva-* ‘büyü yapmak’ eyleminden türemiş olan ‘büyü, sihir’ anlamındaki sözcük Sanskritçe *dhāraṇī* sözcüğünün çevirisi olarak kullanılmıştır (ED 199a). Tuvacada büyü için kullanılan *ilbi* Moğolcadan ödünçlemedir. bk. *ilbi, ilbe* Lessing 402b. EUDS 57.

¹⁴ D *arviş* Dev. N. fr. *arva-*; ‘a magic spell, or charm’; used to translate Sanskrit *dhāraṇī*. Became a l.-w. in Mong. as *arbis/arvis* Kow. 157, 164 (translated ‘knowledge, erudition’) and survives only(?) in NE Tel. *arbiş* ‘witchcraft, incantation’ R I 338. Uyg. VIII tf. Man. M II 5, 9 (antağ): Bud. in TT VI 465 *arviş* nom bitig represents Sanskrit *dhāraṇīsūtra*; the phr. *dar(a)mı arviş* occurs several times in TT V; in *Pfahl.* 8, 13 *Arviş* (mistranscribed *Arvik*) Teñrim female Proper Name; o.o. TT VI 373-4 (nomçıt); U II 58, 3 (ii): Xak. xı *Kaş.* I 249, 12 (arval-); 283, 19 (arva-); n.m.e. EDPT 199.

¹⁵ *arviş, arvis* †, *agviş* †, *asvik* † / ”RVYŞ < dev. Nom. von → *arva-* “besprechen” plus -Xš, *arv-iş* (OTWF 262, 271). Var.: ”RVYŞ (m) M II 5 o. 9. ”RVYŞ BT XXV 0257, 0445; HtPek 31 a 1; TT V A 66, 96, 129; in TT VI außer 465 (”RVYŞ). Die Graphien ”RVYŞ und ”VYŞ sind in kursiven Mss. nicht zu unterscheiden (vgl. TT V A 96 Anm.), so dass es vom Bearbeiter abhängt, ob er ”RVYŞ (so TT V A 96, 129) liest oder ”VYŞ (so USp 201 m. 63; sicher nicht zu skr. *āveśa-* wie in BruchGeb 83 vermutet). Das am Anfang zerstörte *arviş* (/VYŞ) in U IV A 268 kann ebenfalls [R]VYŞ gewesen sein. Es passt aber nicht in den Kont., und wir vermuten deshalb vorsichtig Lesefehler für *arviş* (metathetische Form von → *āvriş* ?). Im übrigen ist Schwund von *r* vor *v* (gegen U IV A 268 Anm.) im Uig offenbar nicht belegt. *agviş* in M III 8 u. 14 Lesefehler für *arviş* (”RVYŞY, mit Pers.-Suff. 3. Pers., vgl. ÖzertKosmFrag Z. 15). *asvik* (”SVYQ) in USp 194 m. 5 Lesefehler für *arviş*. Ms. nicht geprüft: BT XXV 3317.

заклинания (МК I 283). *Ср. arviš I. ARVIŠ I 1. магическая формула, заклинание: tāṅrili jerli šekiz jūkmāk arviš nom bitig* книга магических формул (~заклинаний) [под названием] "Восемь накоплений небесных и земных" (ТТ VI₂₇); 2. колдовство: qamaу butilarniñ qilmış jaratmış arvišların qilič üzä keşär men vse колдовство, которое сотворили демоны, я разрублю мечом (Uig II 61₁₆); arviš kücin jitär[däči] уничтожайущий силу колдовства (Suv 475₉). ◊ darni arviš *с.м.* darni; jelvi arviš *с.м.* jelvi. □ *Ср. arvaš. ARVIŠ II: arvišlar eligi* "Царь знаний" – название сутры (?) (Uig II 70₃). DTS 58 ▪ *Krh. arwiš*¹⁶ 'kamın söylediği büyülü sözler' DLT 558, *arwaş* 'kamın

arviš steht sowohl für "magische Praktik, Zauberei" im weiteren Sinne (vgl. Beleg Sitātap 355) als auch (als Übers., von chin, *zhou* [G. 2476]) für "Zauberformel" (skr. *dhāraṇī*), wie z. B. in Suv 491:15 usw. Nom.: "Zauber, Zauberformel, Zaubertext; magisch // büyüçülük, büyü formülü, büyü metni; büyülü": Adv.: Def.: *munčulayu bolarnuñ alku kamağ butelarnuñ kilmış yaratmıš a.+ların kılıč üzä kāsär m(ā)n* "so zerschneide ich mit dem Schwert die Zaubereien, die von diesen, von allen² Bhūtas, bereitet² worden sind" (u. ä.) Sitātap 233, 236 et pass. *adinlarnuñ alku a.+ların bayur m(ā)n., simun ymä darnisin bayur m(ā)n* "ich binde (banne?) alle Zaubereien der Häretiker , ich binde sowohl ihre Demarkationen wie ihre Dhāraṇīs" (u. ä.) Sitātap 355, 353 (?). *wadžiwanta t(ā)jrinij ulug küčlüg sarsıg a.+ ol yäkig basa tutar* "der kraftvolle, schreckliche Zauber des Gottes Wadžiwanta unterdrückt diesen Dämon" M III 8 u. 14; ÖzertKosmFrag Z. 15. *bo a.+ağ öyü sakınu bir köñlün tutsar...* "wenn man über diese Dhāraṇī meditiert und [sie] mit ganzem Herzen behält ..." (übers. so!) USp 201 m. 63; BruchGeb 83 (korrigiere Übers.). *bo a.+(a)g sözlüzün* "diese Zauberformel soil er rezitieren!" TT VI 374. *ol a.+ıg ašanu tur-* (→ *ašan-* 1) USp 194 m. 5. *ötrü ol darni tegmä a.+ıg nomladılar* "danach predigten sie diese Dhāraṇī genannte Zauberformel" TT VI 371 Var. T 1 Z. 307. *birök kim kayu kişi bo darni a.+ıg boğunsar tutsar sözläsär...* "wenn irgendeine Person diesen Dhāraṇī -Zauber lernt, behält und rezitiert ..." oder "wenn irgendeine Person diese Dhāraṇī² ..." ? Suv 543:17. *ötrü ol darni a.+ın nomladı inčä tep tetilär* "dann predigten sie diesen ihren Dhāraṇī -Zauber und sprachen folgendermaßen" oder "dann predigten sie diese ihre Dhāraṇī² ..." ? (u.ä.) TT VI 371, 368, 368 Anm. ... *budaya-hard(a)ya* (lies: *buda-hard(a)ya?*) *atl(t)g mantıra a.+ıg kop köñülün ešidsärläri* (lies: *ešidmišläri*) *tuñlamışları kərgäk* "... sie müssen mit ganzem Herzen den Buddhahrdaya (?) genannten Mantra-Zauber hören!" oder "... das Buddhahrdaya (?) genannte Mantra² hören!" ? BT III 730. ... *kün ordotun yınak bo montag darni a. üzä satıgčılarag küyü küzätü y(a)rlikadı* "[Buddha] geruhte die Kaufleute zu behüten² durch den derartigen Dhāraṇī-Zauber in der südlichen Himmelsrichtung" oder "... durch die derartige Dhāraṇī² in der südlichen Himmelsrichtung" ? Tiš 7 u. 4. In Wh: *yelvi b(ä)lgürtmä a.+ıg kalsız barčanu bilmiş siz* "die magischen Verwandlungen und die Zaubersprüche kennt ihr aile restlos" Suv 491:15. *bo nomug a.+(a)g nomlağlı nomču* "der Prediger, der dieses Sūtra, diesen Zaubertext predigt" TT VI 374. Indef.: *birök ol a. yok ärfsä]r...* "wenn dieser Zauber nicht vorhanden ist ..." M III 8 m. 16; ÖzertKosmFrag Z. 17. *darni a. tudačılar* "diejenigen, die den Dhāraṇī-Zauber bewahren (skr. *vidyādhara*)" oder "... die Dhāraṇīs² bewahren" ? BT XXV 0257, 0445, 3317. *anta ötrü tarni a. sözlämiš k(ä)rgäk* "dann muss man den Dhāraṇī-Zauber rezitieren!"^{4a} oder "... die Dhāraṇī² rezitieren!" ? (u. ä.) TT V A 66, 96, 129. *[darni] a. tutgu ağıh[k]* "Sammlung für die Bewahrung des Dhāraṇī-Zaubers" oder "... der Dhāraṇīs²" ? (Übers. von chin. *jin zhou cang* [G. 2033 2476 11601], skr. *vidyādharaṇīka*) HT III 705. In Wh: *bo yer üzä näñ antag t(ä)v kür yelvi a. yok kim ol umasar* "es gibt auf dieser Welt keinen Trick², keine Magie und keinen Zauber, den er nicht beherrscht" M II (m) 5 o. 9. **Adnom.:** Def.: *a.+lar eligi sitatap(a)tri sudur* "das Sitātapatrā-Sūtra, der König der Zaubertexte" (u.ä.) BuddhStab 204 m. 17; Sitātap 371, 408, 442. *darnılı a.+lılar hanları* "die Könige der Dhāraṇīs und Zaubertexte (des Zaubers?)" BT VIII 119:27 (?). *v(a)čir uguşlug a. t(ä)jriläri* "dem Vajra-Geschlecht angehörende Vidyā-Götter" Sitātap 390. *bo a. küci ärdämi* "die Kraft und Fähigkeit dieser Zauberformel" TT VI 372. *a. kücin vetar adasın tuğ* - "mit der Kraft von Zauberformeln die Gefahr durch Vetālas verhindern" (für *vetāla* vgl. Nobel 230 Anm. 3) Suv 475:9. Indef.: *t(ä)jriläri yerli säkiz yūkmāk (yaruk) büğülgü a. nom bitig* "der magische Dhāraṇī-Sūtra-Text 'Acht Licht-Anhäufungen des Himmels und der Erde'" TT VI 465, 27 (?), 04 Anm.; OdaHachiyō 116 f In Wh: *aşnu agu bolmış üçün ken a. sarviş ot bolur* "weil vorher Vergiftung eingetreten ist, gibt es dann (als Behandlung) Zauber²-Medizin" Abhi A 87 b 12; OTWF 271. UWV 280-281.

¹⁶ Metinde *arkış. Yazma 144*'te *arwaş*. DLT 114, 489. dipnot.

	söylediği büyüülü sözler’ DLT 558; Çağ. <i>arwaš</i> ‘Zauberspruch’ DTGD 147; Tel. <i>arbiš</i> ‘büyü’ TAS 6; Şor. <i>arbiš</i> ‘büyü, sihir, fala bakma’ ŞS 7; Hak. <i>arbis</i> ‘tılsım; mucizevi nitelikleri olduğuna inanılan yün yumağı’ HTS 47
arbişçi	EUy. <i>arvişçi</i> ‘büyücü, sihirbaz’ Dkm.E 344, <i>arvišči / ’RVYŠČY</i> < Nom. act. von → <i>arviš</i> ‘Zauber’ usw. plus + <i>čI</i> , <i>arviš+čI</i> UWV 281-282 ¹⁷ , <i>arvişçi</i> ‘büyücü’ EUTS 14, ARVIŠČĪ заклинатель: anta ötrü arvišči qara küži alıp jeti qata darni arviš sözlâmiš keḡgāk после этого нужно, чтобы заклинатель взял черные курительные палочки и семь раз произнеe формулу-заклинание (<i>TT V A₁₂₈</i>) DTS 58, <i>arvišči</i> ‘Zauberer’ Index 466, D <i>arvişçi</i> : N.Ag. fr. <i>arviş</i> ; ‘spell-hinder, sorcerer’. Survives only in NE Tel. <i>arbişçi R I</i> 338; in some other languages the word used is <i>arbağçı</i> or the like, der. fr. <i>arbağ</i> a later Dev. N. fr. <i>arva</i> :- first noted in Çağ. Uyğ. VIII ff. Bud. <i>arvişçilar begi</i> ‘the chief of the sorcerers’ <i>U IV</i> 20, 230; a.o. <i>TT V</i> 12, 128. EDPT 200 ▪ Tel. <i>arbişçi</i> ‘büyücü, sihirbaz’ TAS 7; Şor. <i>arbişçi</i> ‘büyücü, büyü yapan, sihirbaz’ ŞS 7
arbişlig	EUy. <i>arvişlig / ’RVYŠ L[Y]Q</i> < denom. Nom. von → <i>arviš</i> ‘Zauber’ usw. plus + <i>lXg</i> , <i>arviš+lig</i> UWV 282 ¹⁸ , ARVIŠLĪG имеющий магическую формулу; заклинательный (<i>Uig II</i> 60 ₄) DTS 58
arbişçil	Hak. <i>arbişçil</i> ‘büyücü, sihirbaz’ HTS 47

3.2.2. arbağ

Türk dilinde *arbağ* kelimesi Çağatayca, Osmanlıca, Hakaşça, Yeni Uygurca ve Türkiye Türkçesi ağızlarında karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin {+CI} isimden isim yapma ekiyle türemiş şekillerine Hakaşça, Yeni Uygurca, Başkurtça¹⁹ ve Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlanmaktadır.

Tablo 9. Türk Dilinde arbağ Kelimesi ve Türevleri

KELİME	KULLANIM ALANI
--------	----------------

¹⁷ *arvišči / ’RVYŠČY* < Nom. act. von → *arviš* ‘Zauber’ usw. plus +*čI*, *arviš+čI*. Var.: ’RVYŠČY Oder ’VYŠČY TT V A 128 (vgl. für die gelegentliche Ähnlichkeit dieser beiden Graphien TT V A 96 Anm. und oben s. v. → *arviš*). *arvišči* in BT VII 0 1 Druckfehler für *arvišči* (’RVYŠČY, vgl. Faks.).

Nom.: ‘Zauberer, Dhāraṇī-Kenner // büyücü, büyü formüllerinin ustası’: Adv.: Indef.: *anta ötrü a. k(a)ra küži alıp yeti kata darni arviš sözlâmiš k(ä)rgāk* ‘danach muss der Zauberer schwarzen Weihrauch nehmen und den Dhāraṇī-Zauber (die Dhāraṇī?) siebenmal rezitieren’ TT V A 128. /// *a. körüšüp köñülintäki /// boşuğu darnisın ayu ///* ‘/// die Dhāraṇī-Kenner trafen sich und sprachen die in ihrem Gedächtnis vorhandenen Dhāraṇīs zur Befreiung von ///’ BT VII 0 1. Adnom.: Def.: *a.+lar bāgi* ‘Fürst der Zauberer’ (Kont, unklar) U IV A 230. UWV 280-281.

¹⁸ *arvišlig / ’RVYŠ L[Y]Q* < denom. Nom. von → *arviš* ‘Zauber’ usw. plus +*lXg*, *arviš+lig*. Nom.: ‘mit ... -Zauberformel, mit ... - Dhāraṇī // büyü formüllü ... , dhāraṇīli ...’: Adnom.: Indef.: *v(a)çir a.* ‘die [Mudrā] mit der Vajra-Zauberformel’ (Mudrā des Vajrapāni) Sitātap 150 (?), 149 Anm. UWV 282

¹⁹ Başkurtçadaki *arbalıvı* biçimi kanaatimizce *arba-l-(i)g+çI* > *arba-l-(i)v+sı* yapısındadır ve aslında **arbalıg* kelimesi altında değerlendirilmelidir, ancak kayıtlarda **arbalıg* yapısında bir kelimeye rastlanmadığı için aynı kökten (*arba-*) aynı ekle ({-(I)g}) türevleri bulunan bu maddeye alınmıştır.

arbağ	Çağ. <i>arbag</i> ‘afsun’ ÇS, <i>arbağ</i> SC 34; Osm. <i>arpag</i> ‘Harpa, kadim Türkistan’da putperest papazlarının hastalara okudukları efsun, rakiye. Yılan çıkarmak için kovuğuna cülcütya okudukları nireng’ LO 22; Hak. <i>arbağ</i> / <i>arbiğ</i> ‘büyü, sihir, efsun; büyü yapma, sihir yapma, üfürükçülük yapma; lanet, ilenç; aforoz’ HTS 47, <i>arbağ-tarbağ</i> ‘lanet, beddua’ HTS 47; YUy. <i>arbak</i> ‘yılan ısırıklarının iyileşmesi ya da havalarm güzel olması için söylenen büyü söz’ KYS 38, TTü.Ağ. <i>arpağ</i> ‘sihir, üfürük, büyü’ (Manisa-Akhisar) DS 330
arbağcı	Hak. <i>arbağcı</i> ‘büyücü, sihirci, üfürükçü’ HTS 47; Bşk. <i>arbalvı</i> ‘büyücü, efsuncu’ BTS 36; YUy. <i>arbakçı</i> ‘yaraların iyileşmesi ya da havalarm güzel olması için büyü sözler söyleyen kimse’ KYS 38; TTü.Ağ. <i>arpağcı</i> ‘üfürükçü, büyücü’ (MANISA-Akhisar, ORDU-Ulubey) DS 330

3.2.3. arbit

Türk dilinin Hakasça kolunda *arbit* kelimesiyle karşılaşılmaktadır (kelimenin türevleri için bkz. 3.1.2).

Tablo 10. Hakasçada arbit Kelimesi

KELİME	KULLANIM ALANI
arbit	Hak. <i>arbit</i> ‘tılsım’ ÖHTS 48, ‘tılsım; mucizevi nitelikleri olduğuna inanılan yün yumağı’ HTS 47

3.2.4. aptağ

Türk dilinde *aptağ* ve türevi *aptağcı* kelimelerine Hakasçada rastlanmaktadır (kelimenin Moğolcayla ilgisi için bkz. 6).

Tablo 11. Hakasçada aptağ Kelimesi ve Türevleri

KELİME	KULLANIM ALANI
aptağ	Hak. <i>aptağ</i> ‘büyü, sihir’ ÖHTS 46, <i>aptığ</i> ‘çekici, alımlı; sihirli, büyü’ ÖHTS 46
aptağcı	Hak. <i>aptağcı</i> ‘cadı, büyücü, sihirbaz’ ÖHTS 46

3.2.5. avış

Eski Uygurca *Daşakarmapathāvadānamālā*’da *Çaştani Bey* hikâyesinde ‘büyü’ anlamında *avış* kelimesi geçmektedir.

Tablo 12. Eski Uygurca avış Kelimesi ve Kullanımı

KELİME	KULLANIM ALANI
avış	EUy. <i>avış</i> ‘büyü, yüksek manevi kudret’ ÇBH 74, ‘büyü, sihir’ Dkm.E 346
	[Dkm.E 192: 3753] ... <i>kımg köjüllüg avış-</i> [Dkm.E 192: 3754] <i>-in sid sadan kılıp köjülin yürekin</i> [Dkm.E 192: 3755] <i>buyan edgü kılınça üklitdi {Y}</i> [Dkm.E 192: 3756] <i>asdı ...</i> ; [ÇBH 38: 301] ... <i>kımg köngüllüg avış-</i> [ÇBH 38: 302] <i>-in sid sadan kılıp köngülin yürekin</i> [D ÇBH 38: 303] <i>buyan edgü kılınça üklitdi</i> [ÇBH 38: 304] <i>asdı ...</i>

4. Fonetik Ölçüt: /rB²⁰/ ~ /Br/

Eski Uygurca *arva-* ve *arvış* kelimelerinin etimolojisini yapabilmek için üç fonetik ölçüt kullanılmıştır:

- kelime içinde /-b-/ > /-v-/ değişikliği,
- kelime içinde /B/ ve /r/ sesleri arasında metatez,
- kelime sonunda /vA/ ses grubuyla biten yapılar.

4.1. /-b-, -b/ > /-v-, -v/

Eski Türkçenin Köktürkçe evresindeki ara ses ve son ses konumundaki süreksiz patlayıcı /-b/ sesleri çift-dudak konumundan Eski Uygurcadan itibaren dış-dudak konumuna yaklaşarak sızıcılaşmış sürekli hale gelirler: /-b-, -b/ > /-v-, -v/, /-w-, -w/.

Tablo 13. Köktürkçe ve Eski Uygurca Arasında b > v Değişikliği

	KÖKTÜRKÇE	ESKİ UYGURCA
‘av’	<i>ab</i>	<i>aw</i>
‘ev’	<i>eb</i>	<i>ew</i>
‘söz’	<i>sab</i>	<i>saw</i>
‘sevinmek’	<i>sebin-</i>	<i>sewin-</i>
‘su’	<i>sub</i>	<i>suw</i>
‘kötü’	<i>yabız</i>	<i>yawız</i>

Köktürkçe ile Eski Uygurca arasında karakteristik olan bu durumun diğer Türk lehçelerinde, hatta diğer dillerde de görülmesi, /b/ > /w/, /v/ değişiminin evrensel boyutlarını ortaya koymaktadır.

Tablo 14. Türk Lehçelerinden b > v Değişikliğine Dair Örnekler (Serebrennikov - Gadjeva 2011: 48’den tarafımızdan uyarlanmıştır)

	‘TAVA’ * <i>taba</i>	‘SES’ * <i>tabıŝ</i>	‘KÖTÜ’ * <i>yabız</i>
/b/	KzTt. <i>tâba</i> , Kzk., Nog., Krg., Kkp. Trkm. <i>taba</i>	Alt. <i>tabıŝ</i> , Hak. <i>tabıs</i>	Alt. <i>d’abis</i> ‘öfkeli’
/v/	Uyg. <i>tava</i> , Özb. <i>tâva</i>	KzTt., Bşk. <i>tâvıŝ</i> , Kmk., Trkm. <i>tavıŝ</i> , Nog. <i>tâvıs</i>	KzTt. <i>yâvız</i> , Kkp. <i>yavız</i> , Kar-Hal., Özb. <i>yovuz</i>

Tablo 15. Dünya Dillerinden b > v Değişikliğine Dair Örnekler
(https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Hebrew_given_names)

	İBRAHİM	YAKUP
/b, p/	‘ <i>Ābîrāhām</i> , <i>Abraham</i> , ‘ <i>Ābîrām</i> , <i>Abiram</i> , <i>Abram</i>	<i>Ya’āqōb</i> , <i>Jacob</i> , <i>Yakup</i>
/v/	<i>Avraham</i> , <i>Aviram</i> , <i>Avram</i>	<i>Ya’aqov</i> , <i>Ya’akov</i> , <i>Yakov</i>

²⁰ /B/ = b, p, v, w

Türk dilindeki /-b/ > /-v-/ değişikliğini içeren örneklerin bulunması *arva-* ve *arvış* kelimelerinin kökeni aranırken **arba-* ve **arbiş* kelimelerinin de prototip olabileceğini düşündürmektedir.

4.2. Metatez: /Br/ × /rB/

Türk dilinde telaffuzu kolaylaştırıcı ses olayları arasında metatez (*göçüşme*) de sayılabilir. Metatezin prensibi iki ünsüz yan yana geldiğinde telaffuzda güçlük çekiliyorsa, a) iki ünsüzün, b) bir ünsüzle bir ünlünün çoğu zaman telaffuzda (ve bu sebeple bazı lehçe ve bölge ağızlarında) yer değiştirmesidir.

- İki ünsüzün yer değiştirmesi: *akşam* > *aşkam*, *bayram* > *baryam*, *çömlek* > *çömlek*, *çıplak* > *cılbak*, *ekşi* > *eşki* vd...
- Bir ünsüzle bir ünlünün yer değiştirmesi: *ağrımak* > *ağırnak*, *Edrine* > *Edirne*, *kimsene* > *kimesne*, *ogrulamak* > *ogurlamak*, *yirmi beş* > *yirimbeş* vd...

Bu makalenin konusuyla ilgili olarak /rb/ × /br/ ile /rv/ × /vr/ metatez örneklerine bakıldığında pek çok veriyle karşılaşılmaktadır²¹:

Tablo 16. Türk dilinde /r/ ve /B/ ünsüzlerinde görülen yakın metatez örnekleri

ÖRNEKLER	
/br/	<i>abra</i> ²² > <i>arba</i> ²³ ; <i>böbrek</i> > <i>börbeyh</i> ; <i>cebri</i> > <i>cerbi</i> ; <i>ebregunus</i> > <i>erbegunus</i> ; <i>gübre</i> > <i>gürbe</i> ; <i>İbrahim</i> , <i>İbrahim</i> , <i>İbrayim</i> , <i>İbraim</i> , <i>İbrām</i> , <i>İbram</i> > <i>İrbahım</i> , <i>İrbaham</i> , <i>İrbām</i> , <i>İrbēm</i> , <i>İrvahım</i> ; <i>ibrişim</i> > <i>erbişim</i> , <i>irbişim</i> , <i>erbuşum</i> ; <i>ibrik</i> , <i>ıprık</i> > <i>ırbık</i> , <i>ırbıh</i> , <i>ırbıh</i> , <i>ırbih</i> , <i>ırbik</i> , <i>ırbik</i> , <i>ırbığ</i> ; <i>ibret</i> > <i>irbet</i> ; <i>kabristan</i> > <i>karbistan</i> , <i>gerbisdan</i> ; <i>Kıbrıs</i> > <i>Kırbız</i> ; <i>kibrit</i> > <i>kirpit</i> ; <i>sabret-</i> > <i>sarbet-</i> ; <i>tabran-</i> , <i>tavran-</i> , <i>davran-</i> > <i>tarvan-</i> , <i>darvan-</i> ; <i>Tebriz</i> > <i>Terbiz</i>
/pr/	<i>çapraz</i> > <i>çarpaz</i> ; <i>depreş-</i> > <i>derbeş-</i> ; <i>köprü</i> > <i>körpü</i> ; <i>toprak</i> > <i>torpak</i> ; <i>yaprak</i> > <i>yaprak</i>
/rb/	<i>torba</i> > <i>tobra</i> ; <i>darbuka</i> , <i>delbike</i> > <i>debrike</i> , <i>dabruka</i> , <i>deblike</i> ; <i>çorba</i> , <i>şorba</i> > <i>şovra</i> , <i>çopra</i> ; <i>derbent</i> , <i>dervent</i> > <i>devrent</i> ; <i>karba-</i> , <i>karva-</i> > <i>kavra-</i>
/rp/	<i>kiprik</i> > <i>kiprik</i> , <i>kiprik</i> , <i>kiprih</i> , <i>gıprıh</i> ; <i>kirpi</i> > <i>kipri</i>
/rv/	<i>çavdar</i> > <i>çavradar</i> ; <i>çerviş</i> > <i>çevriş</i> ; <i>darvaza</i> > <i>davraza</i> ; <i>derviş</i> > <i>devriş</i> , <i>devriş</i> ; <i>kervan</i> > <i>kevran</i> , <i>kavran</i> ; <i>kirve</i> > <i>kivre</i> ; <i>pervaz</i> > <i>pevraz</i> ; <i>servet</i> > <i>sevret</i> ; <i>servi</i> > <i>sevri</i> > <i>sevli</i>
/vr/	<i>avrat</i> , <i>avret</i> > <i>arvat</i> , <i>arvad</i> ; <i>devran</i> > <i>dörvan</i> ; <i>devril-</i> > <i>dervil-</i> ; <i>evran</i> > <i>ervan</i> ; <i>kavra-</i> > <i>karva-</i> ; <i>kıvrak</i> , <i>gıvrak</i> > <i>gırvak</i> ; <i>kıvrım</i> > <i>kırvım</i> , <i>gırvım</i> ; <i>nevruz</i> > <i>nervuz</i> , <i>norvuz</i> , <i>narvız</i> ; <i>tevriye</i> > <i>terviye</i>

Türk dilindeki metatez örnekleri arasında /B/ ve /r/ sesinin sıklıkla metateze uğradığı görülmektedir. Bu bakımdan *arva-* ve *arvış* kelimelerinin kökeni aranırken **avrış*, **abriş*, **avra-*, **abra-* kelimelerinin de prototip olabileceği dikkate

²¹ Veriler Karaağaç 1991, Ulutaş 2007, Aydemir 2015, Kök 2016, TTAS ve TarS taramalarından derlenmiştir.

²² ‘Altay şamanlığında, yeraltındaki büyük denizde yaşadığına inanılan, Erlik hizmetlisi, timsah biçimli efsane yaratığı’ ŞTS 11.

²³ ‘Erlik’in ülkesindeki yeraltı denizinde yaşadığına inanılan canavar; bu canavarın şaman giysisinde *yutpa*’nın karşıt yanında yer alan resmi’ ŞTS 24.

alınmalıdır²⁴.

4.3. Fiillerde Bir Bitiş Temayülü

Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi ve ağızları tarandığında sonu /rA/ ses grubuyla biten fiillerin durumu şu şekildedir:

Tablo 17. Sonu /rA/ Ses Grubuyla Biten Fiillerin Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Görünümü

/rA/	ESD	TS	TTAS
V+ A+	<i>kara-, tara-, yara-</i>	<i>ara-, kara-, tara-, yara-</i>	<i>ara-, bolara-, ciltırara-, dara-, gara-, kara-, kora-, mara-, nara-, şara-, tara-, yara-, karera-, siccera-; are-, dare-, eğere-, ere-, gere-, kekere-, tere-</i>
I+	<i>saçıra-, çaldıra-, kaldıra-, tatırsıra-, kagansıra-, tınsıra-, başsıra-, yıra-; inçsire-, küçsire-, ögsire-, ilsire-, tüşsire-, tire-, titire-</i>	<i>ıra-, yıldıra-; dire-</i>	<i>angıra-, bıcıra-, bıdıra-, bıra-, cakkıra-, cıldıra-, çakkıra-, çıldıra-, dangıra-, dazıra-, faldıra-, fikıra-, fıldıra-, fişıra-, gagıra-, gakkıra-, gıcıra-, gıldıra-, hakıra-, hasıra-, ildıra-, ıra-, ildıra-, ildıra-, ira-, kıcıra-, kıfıra-, kıldıra-, koçsıra-, mangıra-, micıra-, mızıra-, paldıra-, patıra-, patıra-, pırpıra-, sakıra-, samıra-, sandıra-, sıççıra-, sıçıra-, sınçıra-, sıra-, siccıra-, şakıra-, takıra-, tayıra-, tıkıra-, tungıra-, tmgıra-, vazıra-, vicıra-, yalbıra-, yaldıra-, yıldıra-, yıra-, zıngıra-, zıpıra-; çemire-, çengire-, çığsire-, çıldire-, dire-, esire-, esrire-, eysire-, feldire-, fisire-, gildire-, hesire-, ire-, kikire-, seldire-, sendire-, tingire-, tire-, titire-, yebire-</i>
O+	<i>kora-</i>	-	<i>cora-, dora-, ora-, sora-, tora-</i>

²⁴ Bir not olarak Türk dilinde *abra-* fiilinin 'saklamak, gizlemek vb.' anlamlarda kullanıldığını belirtmek gerekir. Hrz. *apra-* 'saklamak, muhafaza etmek', CC *abra-* 'korumak, savunmak // schützen', EKp. *abra-* 'saklamak, korumak, savunmak', Kry. *abra-* 'muhafaza etmek, saklamak, depolamak, korumak' (Öztürk 2015: 21-22). Öztürk, bu kelimeyi Eski Türkçe *apit-* 'korumak, saklamak' ve Karahanlıca *abit-* 'korumak, saklamak' fiilleriyle birleştirirken (2015: 21), Çulha $\sqrt{*ab+ra-}$ (KKS 41) etimolojisini yapmaktadır. Csáki Moğolcadan alıntı kabul ettiği fiilin varyantlarını CC, EKp., KzTt., Bşk., Krg., Kry., Kmk. *abra-*, Çuv. *upra-*, Yak. *abıra-, abrā-*; Moğ. *abura-*, Hlh. *avra-*, Klmk. *abura-*, Ord. *awura-* şeklinde göstermektedir (2006: 24-26).

				; töra-; dore-; öre-, töre-
U+	ogura-; küre-	küre-, türe-, üre-		bulsura-, bunsura-, busura-, butura-, domura-, dudura-, dura-, fosura-, guldura-, gura- , hopçura-, hura-, kongura-, kura-, kurumsura-, modura-, otura-, oysura-, potura-, samura-, susura-, totura-, tura-, ûra-; bökure-, düre-, göğümsüre-, gülümsüre-, güre- , höldüre-, küfüre-, küre-, töngüre-, türe-, üre-, yüre-
K+	b+	obra-; tébre-, tépre-	abra-	abra-, dabra-; debre-, gübre-
	ğ+	ségra-, tıgra-, ogra-, bogra-, togra-, ugra-, bugra-	doğra-, uğra-	ağra-, dığra-, doğra-, ığra-, iğra-, mağra-, oğra-, toğra-, uğra-; çığre-, çığre-, diğre-, eğre-, öğre-, seğre-, üğre-
	k+	çıkra-, okra-, çokra-; sékre-, çikre-, tikre-, kökre-	fıkra-, okra-, şakra-, kükre-	cıkra-, çokra-, fıkra-, hakra-, hokra-, kıkra-, okra-, sakra-, zıkra-; çekre-, gekre-, gükre-, kıkre-, mükre-
	v+	savra-, tavra-, yavra-, kovra-, kuvra-, tuvra-; kévre-, sévre-, kövre-	kavra-, kivra-, gevre-	avra-, bavra-, cavra-, cevra-, civra-, gavra-, givra-, kavra-, kivra-, kovra-; cevre-, civre-, gevre-, güvre-, zivre-
	p+	apra-, opru-, topra-	kıpra-, yıpra-	apra-, gıpra-, hapra-, hopra-, kıpra-, yıpra-, sapra-, zapra-; çöpre-, üpre-
	ç+	saçra-, uçra-	sıçra-	sıçra-
	m+	amra-	çemre-	çımra-, gumra-, gumra-, kımra- , samra-, yamra-; çemre-, çimre-, semre-, yömre-
	d+	kaldra-, yaldra-, yoldra-, tuldra-; sédre-, küldre-, üdre-	südre-	badra-, bıdra-; büdre-
	t+	tître-	tître-	cıltra-, patra-, pıtra-; tître-
	l+	çılra-, külre-	-	-
	n+	-	-	anra-, dınra-,
	η+	maηra-, yaηra-, ıηra-, çıηra-,	-	-

			<i>koŋra-, soŋra-;</i> <i>iŋre-, münre-</i>
<i>f+</i>			<i>kéfre-, küfre-</i>
<i>s+</i>	-	-	<i>pufra-,</i> <i>asra-, pasra-; esre-</i>
<i>r+</i>	-	-	<i>ayarra-, carra-, diğırra-,</i> <i>korra-, oğırra-, oşırara-,</i> <i>sambarra-, tozarra-, ucarra-,</i> <i>yırara-, zorra-</i>
<i>y+</i>	-	-	<i>bayra-, çayra-, dayra-, kayra-,</i> <i>tayra-, tıyra-; diyre-, eyre-,</i> <i>seyre-</i>
<i>c+</i>	-	-	<i>fıçra-,</i>
<i>h+</i>	-	-	<i>fıhra-, kahra-, sahra-,</i>
<i>ş+</i>	-	-	<i>hoşra-</i>
<i>z+</i>	-	-	<i>vızre-</i>

Aynı tarama /vA/ ses grubu için yapıldığında ise şu tabloya ulaşılmaktadır:

Tablo 18. Sonu /vA/ Ses Grubuyla Biten Fiillerin Eski Türkçe (ETD), Türkiye Türkçesi (TS) ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki (TTAS) Görünümü

/vA/		ETD	TS	TTAS
<i>V+</i>	<i>A+</i>	-	-	<i>çava-; deve-, eve-, yeve-,</i>
	<i>I+</i>	-	-	<i>sıva-; şive-, yive-,</i>
	<i>U+</i>	-	<i>suva-</i>	<i>suva-, yuva-; büve-, suve-,</i> <i>yüve-</i>
<i>K+</i>	<i>r+</i>	<i>arva-,</i> <i>karva-</i>	-	-
	<i>l+</i>	<i>yalva-</i>	-	<i>yalvâ-</i>

Türk dilinde sonu /rA/ ses grubuyla biten 350, sonu /vA/ ses grubuyla biten 17 fiil bulunmaktadır. Sonu /vA/ ses grubuyla biten fiillerde /vA/ ses grubunun kapalı heceden sonra geldiği örnek sayısı üç olup, bunların sadece ikisinde /r/ sesinden sonra gelmektedir. Sonu /rA/ ses grubuyla biten fiillerde /rA/ ses grubunun kapalı heceden sonra geldiği örnek sayısı 176 olup, bunların 27'sinde /v/ sesinden sonra gelmektedir.

Bu durum Türk dilinde kelime sonunda /vA/ ses grubunun /rA/ ses grubuna göre daha az tercih edildiğini, belki de sonda bir metatez olayına bu sebeple meyledildiğini düşündürmektedir.

5. Morfolojik Ölçüt: Fiilden İsim Yapma Eki {-Xş}

Şinasi Tekin 'fiilin neticesini bildirir' açıklamasını yaparken (Tekin 2002: 85), Eraslan bu açıklamayı az daha genişleterek 'fiilin neticesini bildiren soyut isimler teşkil eden fiilden isim yapma ekidir' notunu düşmektedir (EUTG 108). Şen'in 'soyut isimler türeten bu ek, sonunda geniş ünlü bulunan bir tabana geldiğinde sondaki ünlüyü daraltır' bilgisini verdiği (EUTD 58) ekle ilgili olarak Ölmez sonu -A ile biten kimi örneklerde daralma, sonu -ş- ile biten fiillerde de hece

yutumu görülebildiğine (KEUD 259-260) değinmektedir. M. Erdal, ekin *ergative* türetim ekleri grubuna uyararak hem geçişli hem de geçişsiz fiiller türettiğine temas etmektedir. Çünkü, ona göre bu ekle türeyen fiiller somut geçişli fiil olduklarına nesneyi, somut geçişsiz fiil olduklarında özneyi belirtmektedirler (OTWF 274).

Tablo 19. Eski Uygurcada {- (X)ş} ekiyle türetilen isimler

ÖRNEK	AÇIKLAMA
<i>akruş</i> ‘huzur, sükunet’	< * <i>akuruş</i> < * <i>akur-</i> > <i>akru</i> / <i>akuru</i> OTWF 262, KEUD 259
<i>alkış</i> ‘övgü’	< <i>alka-</i> OTWF 262, ‘övmek’ EUTD 58, KEUD 259
<i>arkaş</i>	< * <i>arka-</i> ‘göndermek, yollamak’ KEUD 259
<i>arvış</i> ‘sihir, büyü’	< <i>arva-</i> OTWF 262, KEUD 259
<i>atış</i> ‘atışma, karşılıklı atma’	KEUD 260
<i>barış</i> ‘gidiş’	KEUD 260
<i>birış</i> ‘verme’	< <i>bir-i-ş</i> EUTG 108
<i>bögüş</i> ‘bir düşüncenin bir konuya yoğunlaşması’	< <i>bög-</i> ‘bir araya toplamak’ KEUD 260
<i>busuş</i> ‘keder, üzüntü, kaygı, endişe’	< <i>busan-</i> fiilinin tabanından OTWF 262, ‘üzülmek, elem duymak, kederlenmek’ ETG 55, KEUD 260; <i>bus-u-ş</i> EUTG 108; <i>busa-</i> ‘üzülmek, kederlenmek’ EUTD 58,
<i>çalpuş</i>	< <i>çalpa-</i> > <i>çalpañ</i> , <i>çalpaş-</i> , <i>çalpak</i> OTWF 262
<i>ekiş</i>	< <i>ekä-</i> OTWF 262
<i>evriş</i> ‘hâl ve gidiş, davranış’	< * <i>ävir-iş</i> OTWF 262; <i>evir-</i> ‘çevirmek, döndürmek’ KEUD 260
<i>igdiş</i>	< * <i>igid-iş</i> OTWF 262
<i>ikiş</i>	< <i>ikä-</i> OTWF 262
<i>iliş</i> ‘bağ, bağlılık, tutku’	< <i>il-iş</i> KEUD 260
<i>kargış</i>	< <i>karga-</i> OTWF 262, KEUD 260
<i>keliş</i> ‘geliş’	KEUD 260
<i>keniş</i>	< <i>keñ+ä-</i> OTWF 262
<i>koş</i> ‘çift, ikili’	< * <i>koş-uş</i> < <i>koş-</i> ‘çift oluşturacak biçimde bir araya koymak, [hayvanları arabaya] koşmak’ KEUD 260
<i>küşüş</i> ‘arzu, istek’	< <i>küise-</i> OTWF 262, ‘istemek’ KEUD 260; * <i>küs-e-</i> < * <i>küs+ü-ş</i> ETG 55; <i>küşü-ş</i> EUTG 108
<i>sakış</i> ‘hesap, sayış, hesaplama’	< <i>sak-</i> ‘hesap etmek’ EUTD 58, krş. <i>sak-ın-</i> KEUD 260
<i>sığış</i> ‘sıkıntı’	< <i>sık-</i> ‘sıkmak’ ETG 55, <i>sığ-t-ş</i> EUTG 108
<i>sış</i> ‘şiş, şişme’	< * <i>sış-iş</i> < <i>sış-</i> ‘şişmek’ KEUD 260
<i>suvuş</i> ‘sulu içecek, suda ıslatılarak veya haşlanarak yapılmış içecek’	< <i>suv+st-</i> ~ <i>suv+sa-</i> OTWF 262, KEUD 260
<i>süşüş</i> ‘döğüş, vuruşma’	< * <i>süşüş-iş</i> KEUD 261

<i>terkiş</i>	< <i>terkâş-</i> fiilinin tabanından OTWF 262
<i>tokuş</i> ‘kavga’	< <i>tokı-</i> OTWF 262; <i>toku-</i> ‘vurmak’ EUTD 58
<i>tuş</i> ‘toplanma, toplantı; toplantı yeri; fırsat, vesile’	< * <i>tuş-uş</i> ‘karşılaşmak’ KEUD 261
<i>ulus</i> ‘kent, devlet vb.’	< <i>ula-</i> OTWF 262, ‘ulamak, uç uca eklemek’ KEUD 260
<i>uruş</i> ‘dövüş, savaş’	< <i>ür-</i> ‘vurmak’ ETG 55, EUTD 58; <i>ur-u-ş</i> EUTG 108
<i>üküş</i> ‘çok, pek çok’	< <i>ük-</i> ‘yığmak’, krş. <i>ük-ül-</i> ‘yığılmak’ KEUD 260
<i>ülüş</i> ‘bölüm’	< <i>üle-</i> OTWF 262, KEUD 260
<i>ünüş</i> ‘(dışarı) çıkış’	< <i>ün-</i> KEUD 260
<i>yağış</i> ‘et sunusu, kurban’	< <i>yag+a-</i> OTWF 262, KEUD 260
<i>yaraş</i> ‘sıfat, selamet’	< <i>yara-</i> ‘yaramak’ ETG 55; <i>yara-ş</i> EUTG 108

Eski Uygurcada fiilden isim yapan {- (X)ş} ekiyle ilgili verilen örneklere bakıldığında bir problemle daha karşılaşılmaktadır: *sonu açık hece olup düz geniş ünlüyle biten fiillerde görülen daralma hadisesi*. Eski Uygurcada bu hadisenin görüldüğü *alka-*, **arka-*, *arva-*, **busa-*, *çalpa*, *eke-*, *ike-*, *karga-*, *küse-*, *suvsa-*, **tirke-*, *ula-*, *üle-* fiilleri hece ve ses esaslı gruplandırıldığında şu sonuca ulaşılmaktadır:

Tablo 20. Eski Türkçede {- (X)ş} yapım eki aldığı açık hece son sesteki geniş ünlüsü daralan fiiller

İLK HECESİ KAPALI HECE OLANLAR	
sonu /GA/ ses grubuyla bitenler	<i>alka-</i> , <i>*arka-</i> , <i>karga-</i> , <i>*tirke-</i>
sonu /sA/ ses grubuyla bitenler	<i>suvsa-</i>
sonu /BA/ ses grubuyla bitenler	<i>arva-</i> , <i>çalpa-</i>
İLK HECESİ AÇIK HECE OLANLAR	
sonu /GA/ ses grubuyla bitenler	<i>eke-</i> , <i>ike-</i>
sonu /sA/ ses grubuyla bitenler	<i>busa-</i> , <i>küse-</i>
sonu /IA/ ses grubuyla bitenler	<i>ula-</i> , <i>üle-</i>

Tablo 20’ye göre açık hece sonsesteki /A/ ünlüsü daralan fiillerde ikinci hece şu dört ses grubundan oluşmaktadır: /GA/, /sA/, /BA/ ve /IA/. Bir başka ifadeyle sonu /CA/, /DA/, /nA/, /yA/ vb. ses gruplarıyla biten fiillerde ünlü daralmasına rastlanmamaktadır. Türkçenin genel temayülü son hecede /vA/ ses grubuna nazaran /rA/ ses grubunu tercih ettiği için başlangıçtaki biçim olarak **abra-* fiili düşünülebilir. Zamanla /-b/ > /-v/ değişimi meydana gelince **avra-* şekline dönüşen kelime metateze uğrayarak *arva-* biçimini oluşturmuş olmalıdır. Bu son biçim Eski Uygurca kayıtlarda tanıklanan biçimdir ve bundan sonra sonda /vA/ ses grubu olduğu için de daralma hadisesi vuku bulmuş olmalıdır.

Tablo 21. Eski Uygurca arviş kelimesinin oluşumu

<i>*arba-</i>	(1)	<i>*arva-</i>	(2)	<i>arva-</i>	(3)	<i>arva-ş</i> > <i>arviş</i>
---------------	-----	---------------	-----	--------------	-----	------------------------------

/-b-/ > /-v/

metatez
ve temayül

{-
(X)ş}

6. Leksik Ölçüt: Moğolca *av*

Gerek Eski Türkçenin fonetiği, gerekse Eski Türkçedeki yapım ekleri kelimenin orijinal biçiminin *arva-* biçiminden biraz farklı olabileceğini düşündürmektedir. Bunun bir izi ise Moğolcada bulunmaktadır. Moğolcada büyü kelimesiyle ilgili sözcüklüğü tarandığında Türkçedeki bazı kelimelerin etimolojisini aydınlatacak ipuçlarına ulaşılmaktadır.

Tablo 21. Moğolcada ‘büyü’ kavram alanına dahil olup /av/ ses grubuyla başlayan kelimeler

AB /av/ ‘witchcraft, sorcery, charms; temptation, allurements, enticement // büyü, sihir; büyücülük, çekicilik, cazibe, kandırma’ (Lessing 1960: 1, 2003: 1)

AB- /av-/ ‘a) to take, grasp, get hold of // almak, kapmak, sımsıkı tutmak, kavramak, yakalamak; b) to receive obtain, gain, procure, acquire; to collect (as taxes); to buy; to absorb, draw in; to adopt; to conceive // almak, elde etmek, kazanmak; tedarik etmek, edinmek; toplamak, vergi toplamak; satın almak; emmek, içine çekmek; benimsemek, özümsemek; tasarlamak; c) to remove, take off // kaldırmak, çıkarmak; d) as an auxiliary verb preceded by imperfect or modal converbs describes the action as performed in the interest, on behalf, at the wish, or in the direction of the subject // yapma veya olmayı öznenin adına, yararına veya isteğine göre gerçekleştirmeyi bildiren bitmemişlik veya tarz zarf-fiillerinden sonra getirilen yardımcı fiil; e) as an auxiliary verb preceded by the perfect converb describes the action as momentary // hareketi anlık olarak ifade eden tamamlanmışlık zarf-fiilinden sonra getirilen yardımcı fiil; f) the modal and perfect converbs of this verb preceded by the ablative case have the meaning of ‘beginning with, from, since’ // bu fiilin tarz ve tamamlanmışlık zarf-fiilleri, ayrılma çekiminden sonra gelerek ‘beri, itibaren, başlayarak’ anlamlarını taşır (Lessing 1960: 1-3, 2003: 1-2)

ABLA- /avla-/ ‘to allure, seduce; to hurt through magic incantations // çekmek; ayartmak, baştan çıkarmak, kandırmak; büyü ile zarar vermek’ (Lessing 1960: 4, 2003: 7)

ABTA- /avta-/ ‘to be taken or seized; to be taken out; to be capable of being taken; to be overtaken; to suffer from; to come or be under the influence or power of // alınmak veya kavranılmak, tutulmak, yakalanmak; çıkarılmak, götürülmek; taşınabilir olmak; yetiştirilmek; bir şeyden acı çekmek; etkisi veya gücü altında olmak’ (Lessing 1960: 5, 2003: 7)

ABTAI /avtay/ ‘possessing the gift of witchcraft // büyü yeteneğine sahip, büyücü’ (Lessing 1960: 5, 2003: 7)

Moğolcadaki *avta-* ve *avtay* kelimeleri Türk dilindeki *apta-* ve *aptağ* biçimlerini açıklamaktadır. Türk dilindeki biçimler çağdaş döneme ait olup yalnızca Hakasçada tespit edildiği için bu iki kelimenin Moğolcadan alıntı olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte ‘büyü sihir’ anlamına gelen *av* kelimesinin Ana Türkçe **abra-* > **arba-* biçimlerinin kökünü açıklamada faydası olabilir.

7. Şaman'ın Büyüsü

Şamanizm Eski Türklerin inanç sistemlerinden biridir. Eliade, şamanizmi arkaik esrime tekniklerinden biri görererek, hem gizemcilik, hem büyü hem de terimin geniş anlamıyla 'din' saymakta (1999: 16) ve şamanın *sihirbaz* ve *otacı* olmanın yanısıra bir *ruhgüder*, *rahip*, *mistik* ve *ozan* da olabildiğine; bu bakımdan şamanizmin tipik olarak Sibiryaya ve Orta Asya'ya özgü bir dinsel olgu olduğuna dikkat çekmektedir (1999: 22).

Orta ve Kuzey Asya'da şamanın başlıca işlevi sihirle hastalıkları iyileştirmektir. Bu bölgenin bütününde hastalıkların nedeni hakkında birkaç görüş varsa da, 'canın (ruhun) kaçırılması' görüşü en ağır basanıdır. Bu tasarıma göre, hastalık canın çalınması veya kaybolması olayına bağlanır ve sağaltım da, bir bakıma, onu arayıp bulmak, yakalamak ve hastanın bedenine tekrar girmesini sağlamak işlemlerinden oluşur. Asya'nın bazı bölgelerinde hastalığın nedeni hastanın vücuduna sihirli bir nesnenin girmesi veya hastanın kötü ruhlar tarafından 'çarpılması' (*possession*) da olabilir; bu gibi durumlarda sağaltım da o zararlı nesnenin çıkarılması veya ifritlerin kovulmasından ibaret olur. Bazen hastalığın iki nedeni de olabilir: canın çalınmasıyla birlikte, durumu daha da ağırlaştırır, kötü ruhlar tarafından ele geçirilme ya da çarpılma. Bu durumda iyileştirme süreci de hem canın aranmasını hem de ifritlerin (kötü ruhların) kovulmasını kapsayacaktır (Eliade 1999: 247-248).

Sibirya'da ise şamanı şu işler için çağırırmaktadırlar (Şener 1996: 24):

- ölü ruhunu öbür dünyaya göndermek
- herhangi bir nedenle yersiz, yurtsuz kalan ruhu bir yere yerleştirmek
- av sırasında şanssızlığı gidermek
- ağır hastaları tedavi etmek

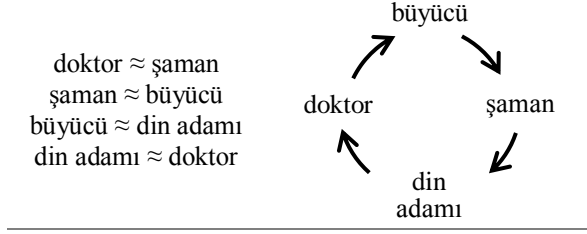
Şamanizmin kökeni meselesinde A. Ohlmarks ve M. Eliade'nin görüşleri itibar görmektedir. Ohlmarks'a göre Şamanizm kuzey kutbuna yakın bölgelerde doğmuş olmalıdır, çünkü şiddetli soğuklar, uzun geceler, tenhalık, inziva, vitamin eksikliği gibi sebeplerle bölge halkının sinir sistemleri bazı asabî rahatsızlıkları pençesine düşürmektedir. Zaten şamanlar da sık sık sara nöbetlerine tutulmaktadırlar. Eliade'ye göre ise şamanlar hasta değil, hastalık tedavi edici konumdadırlar. Bu yüzden zihin sağlıkları da toplumun geri kalanına oranla sağlamdır ve şamanizmin kökeni güneyde, sıcak bölgelerde aranmalıdır (Kafesoğlu 1980: 36-37).

Şamanların bu iyileştirici özellikleri *şaman* ve *doktor* kavramlarının toplum nazarında örtüşmesine zemin hazırlamıştır²⁵.

²⁵ Öyle ki, bu semantik örtüşmenin izlerine 20. yüzyılda bile rastlanabilmektedir. Hürriyet gazetesinin 10 Ağustos 1961 tarihli baskısında şu iki haber yer almaktadır (İnan 1976: 202):

- Almanya'nın kültür merkezi olan Berlin civarında faaliyette bulunan Hans Shermutsry adlı bir "Tabip" hastalarına afsun öğrettiği, üfürükçülükle yalan yanlış tedavi ettiği için Tempelhof mahkemesi kararıyle bir yıl hapse mahkûm edildiğini 25 Mart 1925 tarihli "Morgen Post" gazetesi yazıyordu.
- Son yıllarda İsveç'te faaliyette bulunan Engstrands adlı bir büyücü kadın bütün İsveç köylülerini kendine hayran etmiş, hastaları afsunlarla tedavi ediyormuş.

Şekil 1. Şamanizmde doktor, büyücü, din adamı, şaman ilişkisi

8. Bir İhtimal: abrakadabra < Etü. arva-

Sihirbazlık literatüründe genellikle *hokus pokus* ile beraber adı sık anılan bir diğer kelime *abrakadabra* olup Türkçe Sözlük'te '1. Eski çağlarda bazı hastalıklara iyi geldiğine inanılan büyütlü söz. 2. Sihirbazların sıkça kullandığı büyü sözü.' şeklinde tanımlanır (TS 5).

Milattan sonra ikinci yüzyılda Roma İmparatoru Caracalla'nın doktoru olan Gnostik Doktor Quintus Serenus Sammonicus'un sıtma gibi ateşli bir hastalık için çare olarak Yunanca yazdığı tıbbî şiir olan *De Medicina Praecepta*'da geçen (*ἀβρακάδασρα*) kelime 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Geç Latince aracılığıyla Avrupa dillerinde yaygınlaşmış olup, sadece hastalık değil, kötü ruhları uzak tutmak için de kullanılmıştır. Kötü ruh kovuculuğundan diş ağrısına kadar çeşitli hastalıklardan kurtulmak için ters üçgen şeklinde her satırında sondan bir harf eksilterek tılsımlı bir şekilde yazılıp muska gibi kişinin yanında taşınması gerektiğine inanılırdı. Aynı dönemdeki bir başka mektupta *a ba ga da* şeklinde görülmekte olup, farklı kaynaklarda yer alan büyü sözleri arasında *abrakadabra* kelimesine fonetik yönden benzeyen *ananizapta*, *ablanathanalba*, *akrakanarba* sözlerine de rastlanmaktadır.

Şekil 2. Abrakadabra kelimesinin tılsımlarda kullanılan Latin ve İbrani harfli dizilişi

ABRACADABRA ABRACADABR ABRACADAB ABRACADA ABRACAD ABRACA ABRAC ABRA ABR AB A	A B R A K A D A B R A A B R A K A D A B R A B R A K A D A B A B R A K A D A A B R A K A D A B R A K A A B R A K A B R A A B R A B A	
--	---	--

Türkiye Türkçesine Fransızcadan alıntılanan *abrakadabra* kelimesinin etimolojisi hakkında pek çok görüş bulunmaktadır²⁶:

- Yunan alfabesinin sayısal eşdeğerine göre ($\alpha = 1$, $\beta = 2$, $\rho = 100$, $\alpha = 1$, $\xi = 60$, $\alpha = 1$, $\zeta = 200$) 365 değerine sahip olan *abraxas* (*ἀβραξας*)

²⁶ Kelimenin kökeniyle ilgili görüşler kaynaklarda genellikle iç içe yer almaktadır. Bu görüşler derlenirken şu kaynaklardan yararlanılmıştır: CEDHL 4-5, EETG 9-10, Chantrel 2004: 3, Merolle 2004: 284, w|etym, w|mw, w|aish, CEDEL 3, PEF, Dean 2015: VIII, Hendrickson 2015: 4, Partridge 2006: 8, Nişanyan 2018: 3, Lecouteux 2015: 8-10, Onions 1978: 4, Dauzat 1971: 3.

kelimesiye ilgisi vardır. **Abrasax** şekli de bulunan kelime Gnostikler tarafından kozmik hiyerarşinin en yüce varlığını ya da Christos olarak adlandırdıkları insandaki tezahürünü belirtmek için kullanılan mistik terim olup, İbranilerde 'Adonai, Mısırlılarda **Horus** ve Hindularda **Prajapati**'ye denk gelmektedir.

- Kıptiçe iki kelimenin **abrak** ve **sax** birleşmesinden 'kutsal, saygıdeğer, kutsanmış isim' anlamında oluşmuştur.
- Keltçe **abra** veya **abar** 'tanrı' ve **cad** 'kutsal' kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur.
- Talmud'un dili olan Aramicedir ve;
 - **a'bra** (ben yaratacağım) **k'dabra** (konuştuğum gibi) anlamında bir sözdür.
 - **avra keh-dabra** (konuştuğum gibi / kelime gibi yaratacağım) anlamında bir sözdür.
 - **abhadda kēdābrah** (o hastalık bu kelime gibi kaybolacak) anlamında bir sözdür.
- Kabalist bir kelime olup İbranicedir ve;
 - **ab** (baba), **ben** (oğul) ve **ruach acadsch** (kutsal ruh) kelimelerinin ilk harflerinden oluşmuştur.
 - **ha brakha dabra** [דברה הברכה] 'hayır duası, iyi dua söylendi' anlamında bir sözdür.
 - **ha-berak-hah** 'nimet' kelimesinden gelişmiştir.
- Ateşli hastayı iyileştirmek için ekmeğin üzerine AB : RA : CA D.A: — B. R: A yazılarak, ekmeğe hastaya yedirilir. Harfler birleştiğinde **abracadabra** kelimesini oluşturur.

Bu bilgiler her ne kadar **abracadabra** sözünün etimolojisi hususunda farklı görüşler olduğunu ve birinin diğerlerine açık bir üstünlük kuramadığını gösterse de semantik ve kültürel açılarından bakıldığında aslında başka ipuçları da verebilmektedirler.

Dikkatimizi çeken hususlar şöyle maddelenebilir:

- Semantiki leksik ve kültürel bakımdan incelendiğinde kelimelerin tamamı da
 - başlangıçta tıbbî bir sebeple hastaları iyileştirmek için kullanılmakta,
 - hastaları iyileştirmek için kötü ruhları uzaklaştırmak gerektiği inancını yansıtmakta,
 - zamanla 'büyü yapmak' anlamını kazanmaktadırlar.
- Fonetik bakımdan incelendiğinde kelimelerin tamamında ;
 - ilk hecede düz-geniş-kalın ünlü (*a*) bulunmaktadır.
 - ilk hecedeki düz geniş kalın ünlüden (*a*) sonra dudak ünsüzü (*b, v*) gelmektedir.

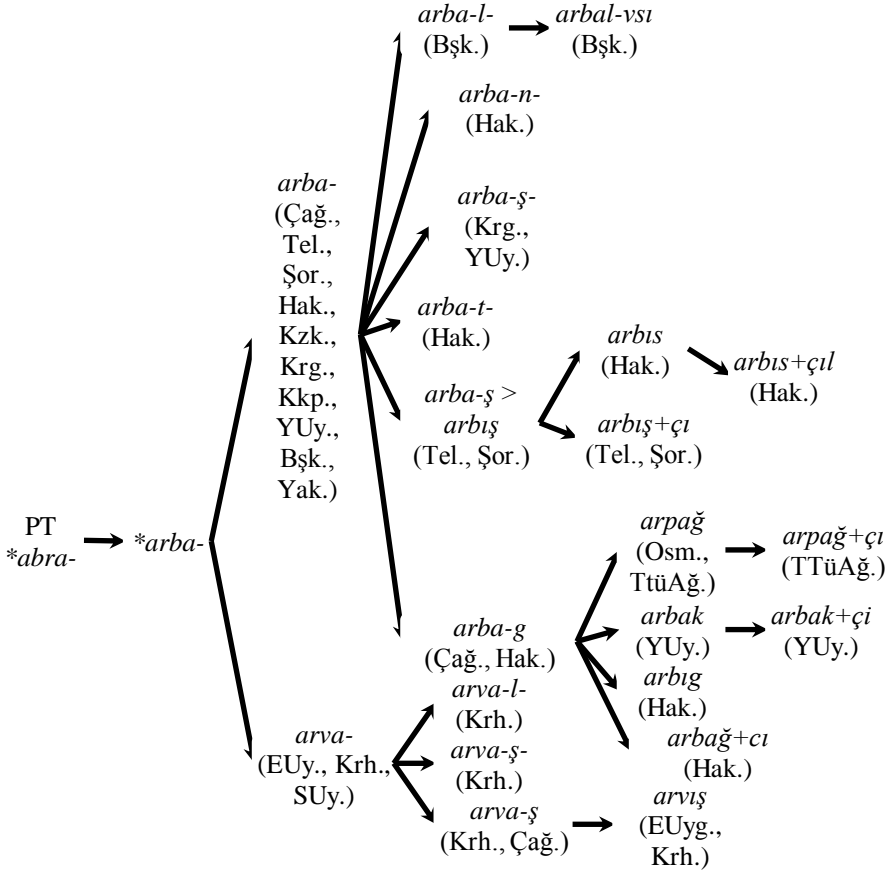
→ ilk hecedeki dudak ünsüzünden (*b*, *v*) sonraki hecede /r/²⁷ ünsüzü yer almaktadır.

9. Değerlendirmeler ve Sonuç

Türk dilindeki *arba-* kelimesinin görünümüyle ilgili olarak, eldeki verilerden hareketle şöyle bir şemaya ulaşılabilir.

²⁷ Burada Aramice *abhadda kēdābrah* ibaresinde ilk hecedeki dudak ünsüzünden (*b*, *v*) sonraki hecede /r/ ünsüzünün bulunmadığı itirazı gelebilir. Ancak fonetik olarak dillerde bir /d/ > /r/ değişiminin olduğunu hatırlatarak, dünya dillerinden ve Türk lehçelerinden örnekler vermek burada yerinde olacaktır:
Basque *odol* ‘blood’ Pre-Başque: **odol* (recte **orol*) ‘blood’, Proto-Basque: **horulu*, PIE: **kruh₂-lo-* < **krew_h₂-* ‘gore, raw meat’: **kruh₂lo-* > **krulo-* > **krulu-* > **korulu-* > **k^horulu-* > **horulu* > **orulu* > **orul* (Forni 2013: 66); Hal. *hada:q*, *hadaq* ‘ayak’, ET. (Orh.T., Uyg.) *adək*, MK. *adək*, Tuv. *adaq*, Hak. *azək*, Trkm. vb. *ayək*, Yak. *atah*, Çuv. *ura* ~ Moğ. *adag*, Halh. *adag* ~ Kor. *padək* (Ersoy 2012: 127); KM. *kürgen*, ÇM. *hürgen* ‘güveyi, damat, birinin kızının ya da kız kardeşinin kocası, DLT. *küdegü* ‘güveyi’, Çuv. *kürü* ‘damat’ (Ersoy 2012: 161).

Şekil 3. PT *abra- fiilinin Türk dilindeki türevleri

Bu şemaya göre Türk dilinin tüm kollarına yayılmış görünen Eski Uygurca *arva-* ve *arviş* kelimeleriyle ilgili olarak şunlar söylenebilir:

- i. Ana Türkçe *arba- ‘büyü yapmak’ fiili, Eski Uygurcadan itibaren /-b-/ > /-v-/ değişimine uğrayarak Karahanlı, Çağatay ve Sarı Uygur sahasında türevleriyle birlikte *arva-*, *arva-l-*, *arva-ş-*; *arva-ş*, *arviş* (< *arva-ş*) biçimlerinde görülmektedir.
- ii. Ana Türkçe *arba- ‘büyü yapmak’ fiili, Çağatayca, Teleütçe, Şorca, Hakasça, Kazakça, Kırgızca, Karakalpakça, Yeni Uygurca, Başkurtça, Yakutça, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi ağızlarında türevleriyle birlikte *arba-*, *arba-l-*, *arba-n-*, *arba-t-*, *arba-ş-*, *arbiş* (< *arba-ş*), *arbiş+çıl*, *arbiş+çıl*, *arbiş*, *arbal-vısı*, *arba-g*, *arbak*, *arpağ*, *arbiğ*, *arpağcı*, *arbakçı* biçimlerinde görülmektedir.

- iii. Türk dilinde bazı kelimelerde /-b-/ > /-v-/ değişikliğinin görülmesi *arva-* ve *arvış* kelimelerinin kökeninin **arba-* ve **arbiş* prototipleri olabileceğini düşündürmektedir.
- iv. Türk dilinde /B/ ve /r/ seslerinin sıklıkla metateze uğraması *arva-* ve *arvış* kelimelerinin kökeninin **avriş*, **abriş*, **avra-*, **abra-* prototip olabileceğini akla getirmektedir.
- v. Türk dilinde sonu /rA/ ses grubuyla biten fiillerin, sonu /vA/ ses grubuyla biten fiillere nazaran oldukça fazla oranda geçmesi; kelime sonunda /vA/ ses grubunun /rA/ ses grubuna göre daha az tercih edildiğini, belki de sonda bir metatez olayına bu sebeple meyledildiğini göstermektedir.
- vi. Eski Uygurcada fiilden isim yapan {-X}ş ekiyle ilgili verilen örnekler arasında açık hece sonsesteki /A/ ünlüsü daralan fiillerde ikinci heceyi oluşturan gruplar arasında /BA/ ses grubu da yer almaktadır ve bu durum metatez ihtimalini güçlendirmektedir.
- vii. Moğolcadaki *avta-* ve *avtay* kelimeleri Hakasçadaki *apta-* ve *aptağ* biçimlerinin Moğolcadan alıntı olduğunu göstermektedir.
- viii. Moğolcada ‘büyü sihir’ anlamına gelen *av* kelimesi Ana Türkçe **abra-* > **arba-* biçimlerinin kökünü açıklamada ipuçları vermektedir.
- ix. Mukaddimetü’l-Edeb’te geçen *avut-* ‘büyülemek’ ve *Daşakarmapathāvadānamālā*’da *Çaştanı Bey* hikâyesinde geçen *avış* ‘büyü’ kelimesi kelimenin kökünün **av(I)-* şeklinde bir fiil olabileceğini düşündürmektedir.
- x. Şaman kelimesi, şamanın iyileştirici özellikleri *doktor*, dinî özellikleri *din adamı* ve o zamanki toplumun gözünde açıklanamayan ritüel ve hareketleri *sihirbaz* kavramlarıyla yoğrulmuş bir semantikle karşımıza çıkmaktadır. Sibirya Türklerinde görülen bu özellikler, dünyanın diğer bölgelerindeki şamanlarda da tekrarlanmaktadır. Özellikle şamanların bu iyileştirici özellikleri toplum nazarında *şaman* ve *doktor* kavramlarını örtüşürmüştür.
- xi. Şaman ve sihirbaz kavramları birkaç yönden ortaklaşmaktadır:
 - Her ikisi de büyü yapmaktadır,
 - Her ikisi de hastaları iyileştirmektedir,
 - Her ikisi de kötü ruhları uzak tutmaya çalışır,
 - Her ikisi de büyü yaparken bazı sözler söyler.
 - Şamanın büyü yapması *arvış arva-(mak)* olarak adlandırılır. DLT’de bu durum açıkça belirtilmektedir: *ka.m arwaş arwadı* ‘kam/şaman büyü sözler söyledi’.
 - Sihirbaz büyü yaparken *abrakadabra*, *abraxas* gibi sözler söylemektedir.
- xii. Türkçeye Fransızcadan geçen *abrakadabra* kelimesinin kökeni ile ilgili olarak bir fikir birliğinden söz edilememektedir. Çeşitli etimolojik sözlüklere göre kelime; Yunanca *abraxas* ~ *abrasax*, Kiptice *abrak* + *sax*, Keltçe *abra* ~ *abar* + *cad*, Aramice *a’bra k’dabra* ~ *avra keh�abra* ~ *abhadda kēdābrah* ve İbranice *ab* + *ben* + *ruach acadsch* ~ *ha brakha dabra* ~ *ha-berak-hah* kelimerinden oluşmakta ya da ateşli hastayı

- iyileştirmek için ekmeğin üzerine yazılan ve hastaya yedirilen AB : RA : CA D.A: — B. R: A harflerinden meydana gelmektedir.
- xiii. Çeşitli dillerdeki *abrakadabra* kelimeleri kültür ve leksikosemantik yönden incelendiğinde tamamı da şamanizmde olduğu gibi başlangıçta tıbbî bir sebeple hastaları iyileştirmek için kullanılmış ve hastaları iyileştirmek için kötü ruhları uzaklaştırmak gerektiği inancını yansıttığı için zamanla ‘büyü yapmak’ anlamını kazanmışlardır.
- xiv. Aynı kelimeler fonetik bakımdan incelendiğinde tamamının da ilk hecesinde düz-geniş-kalın ünlü (*a*) bulunmakta, bu ünlüden sonra dudak ünsüzü (*b, v*) gelmekte ve ardından gelen hecede de /r/ ünsüzü yer almaktadır.
- xv. Buna göre kökeni net olmayan ve tartışmalı olan *abrakadabra* kelimesinin ilk kısmı olan *abra* ile Ana Türkçe **abra-* fiili tasarlanan ve Türk dilinin hemen hemen tüm kollarında izlerine rastlayabildiğimiz *arva-* ve türevleri arasında bir semantik ve fonetik bir benzerlik olduğu görülmektedir. Bu durum bir ortak kök olabileceği gibi bir dilden diğerine alınışla ille de açıklanabilir, ancak her iki ihtimalin de tarihî verileri henüz sağlam bir delil sunmamaktadır.
- xvi. Bununla beraber Proto Ural dillerinde görülen Finnish *arpa*, Estonian *arp*, Saam (Lapp) *vuorbbe* (N), Hungarian *orvos*, Liv. *arbi*.ve akrabaları kelimenin ortak kök olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- Abh.S SHÖGAITO, Masahiro, 1993, *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-īkā Tattvārthā, Volume II, Text, Translation and Commentary and Glossary*, Shokado.
- AY.Çt ÇETİN, Engin, 2012, *Altun Yaruk. Yedinci Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*, Adana: Karahan Kitabevi.
- AY.K KAYA, Ceval, 1994, *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BTS ÖZŞAHİN, Murat, 2017, *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BT-V ZIEME, Peter, 1975, *Berliner Turfantexte V: Manichäisch-türkische Texte*, Berlin: Akademie Verlag.
- CEDEL KLEIN, Ernest, 1971, *A Comprehensive Etymological Dictionary of The English Language For Readers of English*, Elsevier, Amsterdam, Tokyo.
- CEDHL KLEIN, Ernest, 1987, *A Comprehensive Etymological Dictionary of The Hebrew Language for Readers of English*, The Beatrice & Arthur Minden Foundation & The University of Haifa, Jerusalem.
- CHANTREL, Glynnis, 2004, *The Oxford Dictionary of Word Histories*. New York: Oxford University Press.
- CLARK, Larry Vernon, “Turkic Loanwords in Mongol, I: The Treatment of Non-Initial S, Z, Š, Č”, *Central Asiatic Journal*, 1980, 24/1-2, s. 36-59.

- CSÁKÍ, Eva, 2006, *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ÇBH MERT, Abdullah, *Eski Uygur Türkçesiyle Çaçtamı Bey Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2014.
- DAUZAT, Albert; Dubois, Jean; Mitterand, Henri, 1971, *Nouveau Dictionnaire Etymologique et Historique*, Paris: Librairie Larousse.
- DEAN, Liz, 2015, *Switch Words. How to Use One Word to Get What You Want*, London: Harper Collins.
- Diş.Y YAKUP, Abdurishid, 2006, *Dişastvustik. Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuspariṣaṣūtra*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Dkm.E. ELMALI, Murat, 2016, *Daśakarmapathāvadānamālā*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DLT ERCİLASUN, Ahmet Bican; Akkoyunlu, Ziyad, 2014, *Kâşgarlı Mahmud. Dîvânu Lüğâti 't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS TÜRK DİL KURUMU, 1963-1982, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. I-XII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DTGDLİ, Yong-Song, 2017, *'Doğu Türkçesi Grameri' Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DTS NADELYAYEV, V. M., NASİLOV, D. M., TENİŞEV, E. R., ŞÇERBAK, A. M., 1969, *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- EDPT CLAUSON, Sir Gerard, 1972, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford Clarendon Press.
- EETG BARBORKA, Geoffrey, 1999, *Encyclopedic Theosophical Glossary*. Theosophical University Pres (https://www.theosociety.org/pasadena/etgloss/encyclopedic_theosophical_glossary.pdf).
- ELIADE, Mircea, 1999, *Şamanizm*. Çev. İsmet BERKAN, Ankara: İmge Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, 1996, "Kara Kam'ın Şiirleri", *Türk Dili*. 1996/I, 529, s. 49-54.
- ERSOY, Feyzi, 2012, *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ESD ALYILMAZ, Cengiz, 2004, *Eski Türkçenin Sözcük Varlığının Düz ve Ters Dizimi*, Ankara: Kurmay Yayınları.
- ETG GABAİN, Annemarie von, 1988, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EUDS AYAZLI, Özlem, 2016, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EUTD ŞEN, Serkan, 2014, *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- EUTG ERASLAN, K., 2012, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FORNI, Gianfranco, 2013, "Evidence for Basque as an Indo-European Language", *Journal of Indo-European Studies*. 41/1-2, s. 1-142.

- HAENISCH, Erich, 1939, *Wörterbuch zu Mangholun Niuča Tobčaan (Yüanchao pishi), Geheime Geschichte der Mongolen*, Leipzig: Otto Harrassowitz.
- HENDRICKSON, Robert, 2008, *Encyclopedia of Word and Phrase Origins*, New York: Facts on File.
- HTS GÜRSOY-NASKALI, Emine, vd., 2007, *Hakasça - Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İNAN, Abdulkadir, 1976, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim, 1980, *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay, 1991, "Eski Metatez Örnekleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, VI, s. 85-102.
- KED SHNITNIKOV, B. N., 1966, *Kazakh-English Dictionary*. London, The Hague, Paris: Indiana University Publications.
- KEK, ÖZTÜRK, Rıdvan, 2014, *Köktürkçe El Kitabı*, Konya: Palet Yayınları.
- KEUDÖLMEZ, Mehmet, 2017, *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- KkRS БАСКАКОВ, Н. А., 1958, *Қарақалпақша-Русша Сөзлик*, Өзбекстан Сср Илимлер Академиясы, Москва.
- KKS ÇULHA, Tülay, 2006, *Karaycanın Kısa Sözcükleri. Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*, İstanbul.
- KÖK, Ali, 2016, "Modern Oğuz Türkçesi Dialektlerinde Göçüşme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 5/15, s. 406-430.
- KS YUDAHIN, K. K., 1998, *Kırgız Sözlüğü*. Çev. Abdullah Battal TAYMAS, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KYS SHAW, Robert Barkley, 2014, *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*, Çev. Fikret YILDIRIM, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KzTS KOÇ, K. vd., 2012, *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü / Қазақша Түрікше Сөздік*, Almatı.
- LECOUTEUX, Claude, 2015, *Dictionary of Ancient Magic Words and Spells. From Abraxas to Zoar*, Toronto: Inner Traditions.
- LESSING, Ferdinand D., 1960, *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley - Los Angeles: University of California Press.
- LESSING, Ferdinand D., 2003, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, Çev. G. KARAAĞAÇ, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LO TOPARLI, Recep, 2000, *Ahmet Vefik Paşa. Lehce-i Osmânî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ME YÜCE, Nuri, 2014, *Ebul Kāsım Cārullāh Maḥmūd Bin 'Omar Bin Muḥammed Bin Aḥmed Ez-Zamaḥşarī El-Ḥvārizmī. Mukaddimetü'l-Edeb. Ḥvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MEROLLE, Vincenzo, 2004, "On the Cultural Unity of Europe and a European Dictionary Project" *Coll. Antropol.* 28/Suppl.1, s. 275-284.
- NİŞANYAN, Sevan, 2018, *Nişanyan Sözlük. Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- ONIONS, Charles Talbut, 1978, *The Oxford Dictionary of English Etymology*,

Oxford: Oxford University Press.

- OTG TEKİN, Talat, 2003, *Orhun Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları, İstanbul.
- ÖHTS ARIKOĞLU, Ekrem, 2005, *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZTÜRK, Abdulkadir, *Karay Türkçesinin Tarihi ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı – Fiil*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, Doktora Tezi, Kayseri, 2015.
- PARTRIDGE, Eric, 2006, *Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English*, Routledge - Taylor & Francis, London and New York.
- PEF POWSZECHNEJ ENCYKLOPEDIİ FİLOZOFİİ / Universal Encyclopedia of Philosophy (<http://www.ptta.pl/pef/haslaen/a/abraxas.pdf>)
- RÓNA-TAS, Andreas, 1982, “Loan-Words of Ultimate Middle Mongolian Origin in Chuvash”, *Studies in Chuvash Etymology I.*, Ed. Andreas RÓNA-TAS, Szeged, s. 66-134.
- SC CLAUSON, Sir Gerard, 1960, *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān. Facsimile Text with an Introduction and Indices*, London.
- SEREBRENNIKOV, B. A., Gadjeva, N. Z., 2011, *Türk Yazı Dillerinin karşılaştırmalı Tarihi Grameri*, Çev. Tefvik HACIYEV - Mustafa ÖNER, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SGTY ТЕНИШЕВ, Э. Р. vd., 2006, *Сравнительно-Историческая Грамматика Тюркских Языков. Пратюркский Языкоснова. Картина Мира Пратюркского Этноса По Данным Языка*. Наука, Москва.
- STS TÜRK DİL KURUMU. *Sesli Türkçe Sözlük*. <http://tdk.gov.tr/...=seslisozluk> (Erişim Tarihi: 12.09.2018).
- SY.O ODA, Juten, 2010, *A Study of Buddhist Sutra Called Sekiz yükmek yaruq or Sekiz törlügin yarumış yaltrımış in Old Turkic*, Hozokan, Kyoto.
- SYU ПЕКАРСКИЙ, Э. К., 1958, *Словарь Якутского Языка. I*, Москва: Академия Наук СССР.
- ŞENER, Cemal, 1996, *Şamanizm*, İstanbul: BDS Yayınları.
- ŞS KURPEŞKO TANAGAŞEVA, N. N.; AKALIN, Şükrü Haluk, 1995, *Şor Sözlüğü*, Türkoloji Araştırmaları, Adana.
- TAS RYUMİNA-SIRKAŞEVA, L. T.; KUÇİGAŞEVA, N. A. 2000, *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çev. Şükrü Haluk Akalın - Caştegin Turgunbayev, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Şinasi, 2002, “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı. II. Dil-Kültür-Sanat*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 69-119.
- TS AKALIN, Şükrü Haluk, vd., 2011, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TTAS TÜRK DİL KURUMU. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*. <http://tdk.gov.tr/...=ttas> (E.T. 12.09.2018)
- UM.S SHÖGAI TO, Masahiro, 2003, Uighur Manuscripts in St. Petersburg Chinese texts in Uighur script and Bodhist Uighur texts, 京都大学大学院文学研究科, Graduate School of Letters Kyoto University.

UWV RÖHRBORN, Klaus, 2010, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band 1: ab- – äzüglä-*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

w|aish <http://www.aish.com/sp/ph/English-Words-with-Hebrew-Origins.html>

w|etym Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com>

w|mw <https://www.merriam-webster.com/dictionary/abracadabra>

YCU МАЛЮВ, С. Е., 1957, *Язык желтых уйгуров: Словарь, грамматика*, Алма-Ата.

